

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет фізичної культури
Кафедра спорту і спортивних ігор

Дипломна робота (проєкт)
магістра

з теми: **“КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ”**

Виконав: студент 2 курсу, групи FK2-M22
спеціальності 014 Середня освіта
(Фізична культура)

Назарко Денис Віталійович

Керівник: **Зубаль М.В.**,
кандидат наук з фізичного виховання та
спорту, доцент

Науковий консультант: **Юрчишин Ю.В.**,
кандидат наук з фізичного виховання та
спорту, доцент

Рецензент: **Мисів В.М.**,
кандидат наук з фізичного виховання та
спорту, доцент

Кам'янець-Подільський – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	6
1.1. Аналіз стану дослідження проблеми спілкування вчителя фізичної культури та основні напрямки її вирішення.....	6
1.2. Культурологічні аспекти становлення фахівця з фізичного виховання і спорту.....	12
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	18
2.1. Методи дослідження	18
2.2. Організація дослідження.....	21
РОЗДІЛ 3. СТАН СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ	22
3.1. Формування культури спілкування вчителя фізичної культури.....	22
3.2. Аналіз та узагальнення результатів дослідження.....	39
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах становлення Української державності, інтеграції нашої країни у світове співтовариство, активізації зовнішньоекономічних зв'язків значно зростає потреба у кваліфікованих фахівцях галузі фізичного виховання і спорту.

Розвиток і функціонування фізичної культури зумовлюються чинниками, умовами та принципами існування суспільства, в тому числі й нормою культуровідповідності, що передбачає навчання у контексті культур, уважне вивчення цінностей своєї та іншомовної культур як необхідності формування людини майбутнього. Тому інтеграція освіти й культури визначається провідним принципом реформування сучасної освіти.

У зв'язку з цим змінюються і функції вчителя, його діяльність орієнтується на створення умов для саморозвитку суб'єктів учіння, формування і розвитку потреб та здібностей суб'єкта навчального процесу. За цих обставин метою реформи вищої освіти на нових законодавчих і методологічних засадах є досягнення якісного рівня професійної підготовки фахівця фізичної культури, створення принципово нового підґрунтя для розвитку особистості вчителя, здатного до роботи у певному соціокультурному просторі [9; 17; 27; 33; 49; 73].

Проблеми професійного спілкування та особливостей формування стилів професійного спілкування досить широко розглядаються у сучасній науковій психолого-педагогічній літературі [43; 44; 72; 73; 76]. Однак на фоні значної кількості наукових психолого-педагогічних розробок, присвячених формуванню стилю спілкування військових, педагогів менеджерів та керівників різних ланок і підрозділів, не виявлено робіт, присвячених проблемі культури спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту.

Залишаються невизначеними соціально-психологічні характеристики, які дозволяли б конкретно описати та оцінити спілкування представників

галузі. Саме цей аспект проблеми викликає особливий інтерес у науковців, бо безпосередньо пов'язаний із формуванням конструктивних взаємин між суб'єктами навчально-виховного процесу, з комплектуванням команд, розвитком взаємин між гравцями, а також з опануванням арсеналу тактичних і технічних прийомів та ефективним їх використанням у змаганнях [5; 6; 7; 11].

Вивчення та аналіз теорії і практики професійної підготовки спеціалістів фізичного виховання і спорту дає змогу говорити про існування певних протиріч між новими якісними вимогами до педагогічної праці, фахового рівня випускників вищих навчальних педагогічних закладів та між реальним рівнем їхньої професійної готовності, зрілості і культури.

Розв'язання цих протиріч неможливе без виявлення теоретичних засад та механізму становлення культури спілкування майбутніх фахівців галузі фізичного виховання і спорту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано згідно із Зведеним планом науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2021–2025 рр. Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 3.1.1 “Теоретико-методичні та програмно-нормативні основи фізичного виховання учнів та студентів” (номер державної реєстрації 0107U000771).

Об'єкт дослідження – культура спілкування фахівців з фізичного виховання та спорту.

Предмет дослідження – формування культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту.

Мета дослідження полягає у формуванні культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту та технології її практичної реалізації.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу науково-методичної літератури обґрунтувати теоретичні засади формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту.

2. Дослідити практичний стан і виявити особливості організації професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту.

3. Забезпечити впровадження у навчально-виховний процес культури спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту.

Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження**: теоретичні – аналіз науково-методичної літератури, синтез, порівняння і узагальнення отриманих даних; практичні – спостереження, бесіда, педагогічний експеримент, тестування, опитування; методи математичної статистики.

Практичне значення одержаних результатів полягає в подальшій розробці критеріїв формування культури вчителя; експериментальному визначенні структури культури спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту. Результати дослідження можуть використовуватися у навчально-виховному процесі закладів освіти, що займаються підготовкою спеціалістів галузі „фізичне виховання і спорт”.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на звітній науковій конференції студентів, магістрантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Міжнародній науковій інтернет-конференції «Формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді засобами освіти» (м. Кам’янець-Подільський, 27-28 жовтня 2022 року та 4-5 квітня 2023 року) і висвітлені в двох наукових публікаціях.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Роботу викладено на 75 сторінках, 57 з яких основного тексту, що містить 3 таблиці, 7 рисунків. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку 55 використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1 Аналіз стану дослідження проблеми спілкування вчителя фізичної культури та основні напрями її вирішення

Емпіричний ракурс вивчення наукової літератури виявив відсутність робіт, присвячених проблемі культури спілкування фахівців фізичного виховання і спорту. Тому для визначення її сутності, структури та особливостей скористаємось принципом родовидового зв'язку, згідно з яким видове поняття має усі ознаки родового, а також деякі інші, які дозволяють класифікувати його як окремий вид. Для цього здійснимо аналіз сутності та структури поняття спілкування, а на його основі визначимо особливості професійного спілкування фахівця фізичного виховання і спорту.

Аналізуючи літературу з проблеми спілкування, ми дійшли висновку, що цей термін не має єдиного визначення, оскільки спілкування є складним, багатоплановим поняттям, яке вивчається одночасно багатьма науками. Найбільш суттєвим з точки зору нашого дослідження є розгляд даного поняття у філософській, психологічній, соціологічній та педагогічній науках [2; 3; 13; 16; 20; 21; 22].

У психологічній та педагогічній літературі проблему спілкування досліджували представники комунікативного напрямку, а саме А.М. Бойко [8, с.12-16] , М. В. Зубаль [20, с.292-294] та інші. Великий внесок у вивчення даного питання зробили також М. М. Бахтін, Л. П. Буєва, Б. Д. Паригін, М. С. Каган, В. М. Соковнін та ін.

У філософському енциклопедичному словнику подається таке визначення спілкування: “Спілкування – процес взаємозв’язку та взаємодії

суспільних суб'єктів (класів, груп, особистостей), у якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, здібностями, уміннями та навичками, а також результатами діяльності, одна з необхідних і загальних умов формування і розвитку суспільства й особистості”.

Л. В. Денісова розглядає спілкування як взаємодію, учасники якої відносяться один до одного як до цілей, а не як до засобів. Зазначається, що існують і інші види соціальної взаємодії, у яких ціллю є тільки один із партнерів, а інший виступає засобом задоволення його потреб. Таким чином автор виділяє такі види соціальної взаємодії, як спілкування, обслуговування, управління та комунікація [26, с. 45].

Конструктивним є також підхід до проблеми спілкування Г. М. Андреевої [1, с. 7-8]. Психологічний аналіз сутності і структури поняття спілкування дозволяє зробити такі висновки:

1. Спілкування за своєю природою є діяльнісним, оскільки його внутрішнім змістом (його сутністю) є людська діяльність у її загальному, абстрактному вигляді.

2. Специфіка спілкування як спільної діяльності людей полягає у тому, що в основі такої діяльності лежить особливий вид зв'язку між її учасниками – міжсуб'єктний. Спілкування, будучи цілісним, має все ж таки визначену структуру, до якої входять суб'єкти, взаємодія, що виникає та існує з приводу визначеного предмета спілкування, а також предмет – явище, яке фокусує соціальну взаємодію і таким чином пов'язує суб'єктів.

3. Оскільки детермінанти активності суб'єктів у спілкуванні породжуються в них самих, то критерієм розподілу спілкування на типи повинна бути мотиваційна спрямованість учасників процесу спілкування. Тому можна говорити про три основні типи спілкування:

а) продуктивне, у якому мотивація суб'єктів однаковою мірою спрямована на предмет спілкування, партнера та процес їхньої взаємодії;

б) дружнє, у якому мотивація спрямована на партнера, а процес взаємодії та партнер відіграють лише інструментальну роль;

в) ігрове, у якому мотивація здебільшого спрямована на сам процес взаємодії, партнер при цьому відіграє менш значну роль, а предмет – другорядну.

4. Аналіз сутності, специфіки та типології спілкування дає змогу визначити, що його основною функцією є інтегративна, яка дозволяє досягнути консенсусної форми соціальної інтеграції.

Консенсусне спілкування виникає якщо:

- мотивація суб'єктів спрямована на досягнення предметного результату, тобто з боку кожного із суб'єктів спілкування є предметним;
- мотивація суб'єктів спрямована на партнера, тобто з боку кожного із суб'єктів спілкування є дружнім;
- мотивація суб'єктів спрямована на процес, тобто з боку кожного із суб'єктів спілкування є ігровим.

Вагомий внесок у розробку проблеми спілкування зробили психологи. У науковій психологічній літературі цю проблему розглядали багато науковців [1; 14; 31; 50].

Оскільки спілкування відбувається не лише на міжособистісному рівні, а й на особистісно-груповому та міжгруповому рівнях, розгляд проблем спілкування притаманний і соціології. Соціологічна концепція спілкування спрямована на розуміння місця й ролі соціальних інститутів суспільства в організації спілкування як важливого механізму соціального управління.

В основу організації теоретичного дослідження у цьому напрямку нами обрані положення Г.М. Андрєєвої [1, с. 34] про виділення певних сторін спілкування, а саме: комунікативної, інтерактивної, перцептивної. Є.П. Ільїн [34, с. 57] вважає, що до вищезазначених сторін спілкування слід додати ще й мотиваційну, оскільки вона є “ключовим психологічним фактором, який впливає на характер взаємодії між людьми”.

Комунікативна сторона представляє спілкування як процес передачі та одержання інформації, завдяки чому стає можливим нагромадження знань, збагачується досвід, досягається узгодженість у діяльності [36, с. 89]. Тому у

процесі комунікації важливо створювати повідомлення, денотативні та конотативні, значення яких були б якомога більш зрозумілими для одержувача.

Канали сприйняття повідомлень базуються на п'яти різновидах відчуттів людини: зорові, слухові, дотику, нюху та смаку. Відомо, що використання якомога більшої кількості каналів сприйняття підвищує ефективність спілкування.

Перцептивна сторона спілкування відображає процес сприйняття партнерами один одного та встановлення на цьому ґрунті взаєморозуміння. О.О. Бодальов [14, с. 75] з цього приводу писав: “Пізнання та взаємний вплив людей один на одного є обов'язковим елементом будь-якої спільної діяльності”.

Термін перцепція позначає сприйняття та інтерпретацію людиною дійсності. У визначенні перцепції зазначається, що вона є не реальним відображенням дійсності, а її інтерпретацією, тому перцепція для людини настільки ж важлива, як і реальність.

Л.А. Петровська [50, с. 104] зазначає, що в реальному житті відбувається складне сплетіння різних видів спілкування і кожен з них, будучи необхідним, реалізує свою специфічну функцію. Існує багато ситуацій спілкування, у яких оптимальним виявляється поверхнєве, репродуктивне чи суб'єкт-суб'єктне спілкування.

Обираючи лінію поведінки у кожній конкретній ситуації, людина намагається сприйняти і оцінити основні її елементи, а саме партнера, самого себе та ситуативний контекст у цілому. На думку Л.А. Петровської [50, с.102], таке діагностування основних елементів ситуації спілкування можна вважати найбільш суттєвим результатом соціальної перцепції з точки зору внеску останньої у розвиток спілкування.

Оцінюючи ситуацію спілкування, різні люди сприймають та інтерпретують її по-різному, причому кожен вважає, що саме його інтерпретація і є реальністю, і діє згідно із своїм баченням цієї ситуації. Тому

для підвищення продуктивності спілкування потрібно знати загальні закономірності перцептивного процесу.

В.В. Каплинський [36, с. 48] визначає їх як відхилення у сприйнятті реальності і відмічає такі закономірності як: стереотипізація, референтні рамки, очікування, вибірковість, інтерес, проекція.

Стереотипізація – це процес узагальнення поведінки всіх членів групи. Стереотипи утворюються на основі релігійної приналежності, статі, національності, сфери професійної діяльності людини та інших ознак. На нашу думку стереотипи є одним із видів загальної перцептивної інформації і відіграють свою роль у процесі перцепції.

Референтні рамки – це тенденція людини розглядати речі лише з точки зору того, як вони стосуються і впливають на неї. Для підвищення ефективності спілкування слід навчитися сприймати дійсність, виходячи не лише із своїх референтних рамок, а й з інших позицій.

Очікуванням називається той феномен, що ми сприймаємо, відбираємо, опрацьовуємо та інтерпретуємо інформацію згідно з своїми очікуваннями. Вибірковість у сприйнятті дійсності виявляється у тому, що людина бачить і чує те, що хоче побачити і почути. Для того щоб спілкування відбувалося успішно, потрібно намагатися сприйняти повністю все повідомлення, а не лише його частину.

Інтерес також впливає на процес перцепції. Якщо людина зацікавлена, вона сприймає інформацію більш повно і якісно. Тому уміння зацікавити співрозмовника є дуже важливим для спілкування.

Проекція – це захисний механізм, який використовується людиною з метою уникнути психологічної загрози й означає приписування іншим своїх власних недоліків чи відношення до чогось.

Аналіз перцептивної сторони спілкування дозволив нам виділити основні якісні ознаки та структурні елементи процесу перцепції (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Основні якісні ознаки та структурні елементи перцептивного процесу майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту

Якісні ознаки			Структурні елементи			
глибина	творчість	відношення до партнера	елементи ситуації, що піддаються перцепції	перцептивна інформація	відхилення у сприйнятті реальності	зворотний зв'язок
глибинне поверхневе	творче репродуктивне	суб'єкт-суб'єктне суб'єкт-об'єктне	суб'єкт спілкування партнер по спілкуванню ситуативний контекст	загальна конкретна оперативно-регулятивна	стереотипізація референтні рамки очікування вибірковість зацікавленість проєкція	позитивний негативний внутрішній зовнішній свідомий несвідомий

Інтерактивна сторона спілкування, на думку фахівців, позначає характеристику тих компонентів спілкування, які пов'язані із взаємодією людей, з безпосередньою організацією їх спільної діяльності [1, с. 34-35].

Таким чином, професійне спілкування фахівця фізичного виховання і спорту можна визначити, як процес взаємодії з учасниками навчально-виховного процесу міжмовної комунікації, змістом якого є обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікації.

У процесі професійного спілкування одним із ключових завдань вчителя фізичної культури є вибір найбільш ефективних шляхів та способів спілкування, виникають проблеми, пов'язані з аналізом ситуації спілкування, визначенням мети та засобів його досягнення, раціональних способів поведінки. Ситуаційний контекст визначає поведінку спеціаліста не повністю, оскільки відбувається узгодження впливів навколишнього середовища на характер індивідуальних проявів у спілкуванні. У зв'язку з цим проблема формування індивідуального стилю культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту набуває особливої

актуальності.

1.2 Культурологічні аспекти становлення фахівця з фізичного виховання і спорту

З розвитком матеріально-економічних відносин, ускладненням суспільного життя, зростанням духовних начал у житті людини поступово формується моральна система суспільства. Вона виражає інтереси суспільства, пануючих у ньому соціальних груп, виникає і розвивається у людській спільноті як спосіб регулювання міжлюдських стосунків.

Пріоритетне місце у моралі займає проблема погодження (гармонізації) індивідуальних і суспільних інтересів. Призначення моралі полягає у підтриманні та захисті єдності та цілісності спільноти, суспільства за допомогою базових суспільних духовних цінностей. Мораль передбачає ціннісне ставлення людини до природного світу, суспільства, спільнот, соціальних інститутів, соціальних суб'єктів, інших людей і до самої себе. У моралі санкція моральної свідомості дій соціальних суб'єктів здійснюється у формі оцінки (схвалення чи засудження), яка відповідає загальним принципам, нормам, поняттям добра чи зла, справедливості, блага.

Духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моралі належать не стільки до сфери дії інтересів, скільки до сфери цінностей. Світ цінностей – це насамперед світ культури у широкому розумінні, це сфера духовної діяльності людей, їхньої моральної свідомості, уподобань – тих оцінок, якими виражається міра духовного багатства людини.

Вся багатоманітність предметів людської діяльності, суспільних відносин і включених у них природних явищ може виступати як «предмет», «цінності», тобто оцінюватись у плані істини, добра, краси тощо. Йдеться про такі цінності, як гносеологічні (наприклад, істина), етичні (моральні норми, принципи), естетичні (краса) тощо.

Культура – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Це поняття може вживатися в таких значеннях [43, с. 89]:

- Рівень розвитку суспільства у певну епоху.
- Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини.
- Освіченість, вихованість.
- Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності.
- Алгоритми людської поведінки і символічних структур, які надають цій поведінці сенсу і значимості.

Поняття *культура* об'єднує в собі науку (включно з технологією) і освіту, мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, уклад життя та світогляд.

Сучасне розуміння культури у контексті соціальної історії розглядає її як систему життєвих орієнтацій людини. Культура – це сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і націй в цілому.

Можна виділити такі основні форми культури, як «матеріальна культура», «духовна культура», «культура людини», що включає «соціальну (тобто політичну, економічну, правову, моральну) культуру людини», і особливо важливо – «фізична культура».

Фізична культура – перетворення біологічного початку в самій людині; формування соціально необхідних навичок, умінь і якостей людського тіла. В основі фізичної культури лежить домашня фізична підготовка, що включає розвиток координації рухів всього тіла дитини (формування макро-дій) і артикуляційного апарату. Інакше кажучи, це вирішення такого відповідального завдання, як навчання мови, прямоходінню, переміщенню предметів, гігієнічним правилам, культивування відмінностей у поведінці за статевими або віковими ознаками.

На цьому фундаменті надбудовуються всі подальші, більш складні або спеціалізовані, фізичні навички і координовані рухи, на зразок балетного танцю, рухів рук хірурга або фокусника. Щоб усьому цьому навчитися, необхідні не стільки відповідні фізичні дані, скільки багаті культурні традиції і вихована в людині здібність до вдосконалення відповідно до тих або інших професійних завдань.

Мовлення вчителя повинно бути не тільки образним, а й правильним, із граматичного, фонетичного і синтаксичного погляду. Із культури мовлення вчителя учні роблять висновок про його розум, загальну культуру, освіченість, інтелігентність.

Діти не переносять повчальних бесід учителя. “Не допускайте в дитини навіть думки, що ви претендуєте на якусь владу над нею”, - радив Ж. Руссо. Їм подобається дискусивна мова, за допомогою якої розкриваються протиріччя, наприклад, між організмом людини та його “ворогами” — шкідливими звичками, малорухливим способом життя, переїданням тощо. Наприклад, учитель розповідає, що в тих випадках, коли людина працює фізично, скелетні м'язи під час скорочення потовщуються, стискають вени, виштовхуючи кров до серця і легень.

Пояснюючи школярам навчальний матеріал, учитель має ретельно контролювати своє мовлення. Воно повинно бути як не дуже гучним, так і не дуже тихим. Мовна діяльність учителя фізичної культури характеризується рядом специфічних особливостей. Йому нерідко доводиться напружувати свій голос через наявність сторонніх шумів під час проведення занять на спортивних майданчиках або в спортивному залі. Педагог повинен прагнути віддавати перевагу низьким тонам, чітко вимовляти слова, особливо їхні закінчення, робити невеликі паузи між словами й реченнями, уповільнювати мовлення і посилювати інтонацію на особливо важливих смислових моментах матеріалу, що вивчається. Темп мовлення вчителя не повинен перевищувати 60-75 слів на хвилину.

Зазвичай, учитель не дуже добре знає особливості свого голосу і мовлення. Для одержання інформації про ці особливості досвідчені вчителі записують свій голос аудіо та відеопристрої відтворення. Прослуховуючи себе збоку і роблячи повторні записи, вони поступово усувають дефекти свого мовлення.

Учитель впливає на учнів не тільки словами, а й мімікою (вираз обличчя, очей), пантомімікою (рухи голови, рук, тулуба, ніг). Виразом обличчя, очима, бровами вчитель показує дітям свою радість, задоволення, зацікавленість, уважність чи байдужість, стурбованість, здивування, осуд, обурення. З одного боку, авторитетний учитель своєю мімікою може сказати учневі більше і вагоміше, ніж неавторитетний учитель довгими настановами. З іншого боку, спостережливий учитель за виразом обличчя учнів легко "читає" не тільки їхній душевний стан і настрій, а й одержує інформацію про витривалість до різних фізичних навантажень, ступінь втомлюваності, достатність відпочинку.

Не менший вплив на учнів справляє пантоміміка вчителя. Виразні, плавні жести, правильна постава, розпрямлені плечі, красива, зручна спортивна форма свідчать про розвинутість у вчителя фізичної культури почуття власної гідності, впевненості у своїх фізичних і духовних силах. І навпаки, сутулість, опущене підборіддя, розв'язаність чи тривожність, метушливість або скованість рухів, недбалість в одязі викликають в учнів негативне ставлення до вчителя, призводять до зниження його авторитету.

Голос, міміка, пантоміміка піддаються самотренуванню. Через 2-3 місяці роботи вчителя над собою всі ці компоненти педагогічної техніки значно вдосконалюються [44, с. 58].

Як і будь-якій людині, вчителю фізичної культури притаманні особисті переживання, радощі й прикрощі, що позначаються на його духовному, психічному стані. Однак педагог не має права показувати на уроках свої переживання дітям. Настрій педагога передається учням і, здебільшого, відбивається на їхніх навчальних результатах. Занадто вразливі діти стають

дратівливими й агресивними. Водночас, така якість вчителя, як вразливість, дуже шкодять його авторитету. У стані роздратування вчитель може несправедливо покарати учня.

Дратівливість є джерелом гніву. Гнів, на думку Фотуйми О.Я. [48, с. 45], є короткочасним божевіллям. Він супроводжується втратою контролю над своїми діями і вчинками. Гнів часто пов'язаний з грубістю, несправедливістю, які руйнують шанобливе ставлення дітей до вчителя. Педагог може іноді дозволити собі гніватися, але робити це він повинен педагогічно доцільно, не втрачаючи почуття міри.

Вміння вчителя тримати під контролем свідомості свої емоції у взаєминах з дітьми свідчить не тільки про сформованість у нього високозвинученої педагогічної техніки, але є показником високої духовної культури.

Професійна діяльність учителя фізичної культури має багато спільного з будь-якою виробничою діяльністю. Вона включає у себе мету, засоби праці, технологію, виконавців.

Кінцевою метою занять фізичною культурою є зміцнення здоров'я учнів, забезпечення їхнього всебічного розвитку, підготовка до професійної діяльності. Кінцева продукція: знання, рухові вміння і навички, високий рівень фізичної підготовленості, особистісні якості учнів – моральні, емоційно-вольові, інтелектуальні, естетичні.

Науковці, досліджуючи процес фізичного виховання, приходять до висновку, що „традиційна організація, зміст і методи теоретико-методичного забезпечення фізичного виховання недостатньо відповідають сучасним вимогам і не забезпечують усебічну підготовку майбутнього фахівці” [11, с. 91]. Опираючись на дані, отримані у результаті експериментального навчання, автор обґрунтовує доцільність інтеграції предметів „Фізична культура” і „Валеологія” і стверджує, що це ефективний шлях освіти нової генерації фахівців.

Отже, поставлені науковцями і частково розв'язані питання утверджують нас у думці про можливість і необхідність упровадження в

навчальний процес підготовки майбутніх учителів фізичної культури інтегрованих навчальних занять, які дозволять постійне зменшення в умовах кредитно-модульної системи навчання обсягу навчального навантаження компенсувати за рахунок структурної єдності змісту освіти, інтеграції, взаємодоповнення дисциплін. Загальна мета інтеграційних занять полягає в тому, щоб із різноманітних дисциплін психолого-педагогічного, медико-біологічного, спеціально-теоретичного циклів відібрати і синтезувати в цілісну систему ті знання і практичні вміння, які допоможуть активізувати процес пізнання і будуть ефективно реалізовуватись майбутніми вчителями фізичної культури у їх подальшій професійній діяльності. Ця думка ґрунтується також на тому, що на факультетах фізичного виховання здійснюється підготовка вчителя фізичної культури (саме так називається і шкільний предмет), а отже слід відійти від спортивного принципу проведення практичних занять зі спортивно-педагогічних дисциплін, адже між фізичною культурою і спортом є суттєві відмінності.

Отже, дослідження показали:

1. Становлення вчителя – це в першу чергу формування його як особистості і лише потім – як професійного працівника, що володіє спеціальними знаннями в певній галузі педагогічної діяльності.
2. Спілкування є складним багатостороннім поняттям, у якому дослідники виділяють комунікативну, перцептивну та інтерактивну сторони.
3. Досліджуючи культуру професійного спілкування, логічно йти від виявлення культурних параметрів особистості педагога до професійної своєрідності їхнього прояву в педагогічній діяльності.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Методи дослідження

Вивчення обраної проблематики відбувалось згідно з принципом системності. Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження ми використовували такі методи дослідження:

- теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичної літератури;
- педагогічні спостереження;
- бесіда;
- опитування та анкетування;
- педагогічний експеримент;
- методи математичної статистики.

Теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичної літератури здійснювали на всіх етапах дослідження. Вивчення результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів дозволило виявити стан досліджуваної проблеми і визначити її актуальність.

Предметом аналізу були особливості культури спілкування фахівців з фізичного виховання і спорту, вимоги до фізичних якостей майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту; співвідношення засобів підготовки у процесі навчання і освоєння професії.

Педагогічні спостереження ми проводили протягом усього періоду дослідження, вивчаючи характер професійної діяльності майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту. Також вивчали особливості оволодіння професією студентів факультетів фізичного виховання і спорту: аналізували режим, умови навчання і тренування, побут студентів вищих навчальних закладів освіти України; організацію і проведення занять з фізичного виховання, секційної роботи, додаткових і самостійних занять, а також

співвідношення часу, затраченого на розвиток фізичних і важливих професійних якостей. Під час дослідження розглядалися всі ланки навчально-виховного, тренувального і змагального процесів.

Бесіда, опитування та анкетування застосовувалися для отримання інформації з окремих проблем дослідження. Бесіди ми проводили з фахівцями галузі фізичного виховання і спорту: викладачами, тренерами, інструкторами з видів спорту, керівниками і вчителями фізичної культури, лікарями медичних закладів, учнями ДЮСШ.

Для вивчення важливих психічних утворень ми використовували опитування. Формування індивідуальних особливостей окремих регуляторних сегментів дозволяє вирішити психолого-педагогічні завдання проектування індивідуальних стилів конкретних видів поведінки, вирішувати завдання професійної адаптації.

При організації педагогічного експерименту використано методики діагностування творчого потенціалу фахівців фізичного виховання і спорту, діагностування комунікативних і організаторських здібностей вчителів фізичного виховання, анкета аутооцінювання готовності до педагогічної діяльності майбутнього вчителя фізичного виховання, анкета Презляти Г.В. оцінювання творчих професійних умінь майбутніх учителів фізичного виховання.

Згідно визначеної нами концепції перший етап дослідження передбачав організацію педагогічного експерименту. Його мета полягала в дослідженні культури спілкування, індивідуального стилю спілкування, професійної компетентності майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту. Ураховуючи завдання дослідження та дані наукової літератури [43; 80; 83] сформували комплекс взаємопов'язаних методів, що дозволяв отримати необхідну ретроспективну і поточну інформацію на етапі педагогічних експериментів, а також опрацювати отримані емпіричні дані адекватними методами математичної статистики.

Результати досліджень опрацьовували методами математичної статистики з використанням прикладної програми «Statistica 5.5». На

кожному етапі педагогічного експерименту визначали такі вибіркові одномірні статистики:

- середнє арифметичне — $\bar{x}$, його помилку — m і стандартне відхилення — S ;

- коефіцієнт асиметрії (A_s), ексцеса (E_x), Колмогорова-Смірнова (λ) — для перевірки гіпотези про нормальність статистичного розподілу результатів у вибірках;

- коефіцієнт варіації (V) — для визначення однорідності вибірок за показниками, що вивчалися.

Коефіцієнти інтерпретували так: 0–10 % – незначна варіація (група однорідна); 10,1–20 % — припустима варіація (група майже однорідна); більше 20 % — значна варіація (група неоднорідна, подальший аналіз даних традиційними методами математичної статистики може призвести до хибних висновків);

- t -критерій Стюдента — для визначення відмінності двох вибірок за середнім при нормальному розподілі індивідуальних показників у кожній з них. При цьому базовим був 5-відсотковий рівень значущості ($p < 0,05$). Під час аналізу даних усередині кожної вибірки використовували значення t для пов'язаних, під час аналізу даних різних груп — значення t для непов'язаних вибірок;

- парний кореляційний аналіз (r) — для виявлення міцності і характеру статистичних взаємозв'язків між зміною двох досліджуваних показників;

- D і $m_{d\%}$ — для виявлення відмінності двох середніх, визначених у відсотках. Базовим був 5-відсотковий рівень значущості ($p < 0,05$), тобто якщо різниця відсоткових чисел (D) була в 1,52 разів більша ($t > 1,52$) від середньої помилки різниці відсоткових чисел ($m_{d\%}$), достовірність інтерпретували як статистично значущу. Для цього використовували формулу:

$$D = p_1 - p_2; \quad (2.1)$$

де: D – різниця відсоткових чисел; p_1 та p_2 – результати у відсотках.

Середню помилку різниці відсоткових чисел визначали за формулою:

$$m_{d\%} = \sqrt{\frac{p_1 q_1}{n_1} + \frac{p_2 q_2}{n_2}}, \quad (2.2)$$

де: $m_{d\%}$ — середня помилка різниці відсоткових чисел; q_1 та q_2 — відповідно $100-p_1$ та $100-p_2$; n_1 та n_2 — кількість досліджуваних у вибірці.

2.2 Організація дослідження

Дослідження проводилося з вересня 2022 року до жовтня 2023 року у три етапи:

Перший етап (вересень – грудень 2022 року). Здійснено аналіз стану теоретичної розробленості проблеми дослідження в науково-педагогічній літературі, сформульовано мету, завдання, визначено зміст та теоретичні засади формування культури спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту.

Другий етап (січень – серпень 2023 року). Проведено педагогічний експеримент, визначено критерії та рівні сформованості досліджуваного утворення.

На третьому етапі (вересень – жовтень 2023 року.) на підставі висновків, зроблених за результатами теоретичного аналізу літератури з проблеми дослідження та педагогічного експерименту, здійснювали аналіз отриманих результатів, їх статистичну обробку, формулювали висновки, оформляли дипломну роботу.

На етапі проведення педагогічного експерименту було створено 2 групи: контрольну та експериментальну (по 20 студентів у кожній). В цілому у дослідженні взяли участь 206 студентів 2-4 курсів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка і 69 вчителів фізичного виховання загальноосвітніх шкіл Хмельницької області.

РОЗДІЛ 3

СТАН СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

3.1 Формування культури спілкування вчителя фізичної культури

Учитель фізичної культури є спочатку вчителем і вихователем взагалі, а тільки потім спеціалістом у своїй галузі. У фізичному вихованні навчання й виховання переплітаються винятково тісно. Шкільне фізичне виховання – це не тільки формальний навчальний предмет, але й передусім – як було з античних часів – один із ключових, поряд із інтелектуальним, моральним і естетичним, розділів виховання людини. Тут особливо сильно різняться між собою обґрунтовані суспільні стереотипи й сучасні завдання вчителя фізичного виховання. Фахівці вбачають у вчителеві світлого порадника й приятеля молоді, який вчить теоретично й практично, як жити згідно з нормами гігієни, як розподіляти час на працю й відпочинок, як формувати тіло, гартувати здоров'я, піклуватися про вроду [5, с. 4].

Учитель фізичної культури мусить в межах своїх шкільних і позашкільних функцій у своїй діяльності враховувати не тільки рівень сучасної культури, але й актуальний рівень цілого суспільства, щоб у своїй конкретній діяльності передбачати його розвиток. В зв'язку із цим на чільне місце виходить його знаменна інтеграційна функція, яка стосується інтеграції впливів різних середовищ, які мають вплив на самого учня. Всі очікування, які виникають зі зв'язку поміж суспільством і активною особистістю вчителя, знаходять своє вираження у вимогах відносно профілю вчителя фізичного виховання в процесі його навчання.

Професія вчителя фізичної культури поєднує різні суспільні ролі. Усі

існуючі інтегральні функції, що є виразом оптимізації існуючих зв'язків, накладаються на освіту вчителя, на його повну підготовку до виконання професії. Якість особистості вчителя фізичного виховання є виразом рівня усіх суспільно-педагогічних, педагогічно-психологічних і моторних передумов цієї професії, а вимірювана досконалістю виконання цієї професії чітка орієнтація на професійну спеціалізацію спрямована до дітей і молоді, що надають перевагу визначеній системі цінностей.

Випускник вузу фізичного виховання і спорту отримує педагогічну освіту, тому основи його професії є спільними з усіма іншими вчителями. Але незалежно від того його характеризують певні окремі властивості, які роблять можливими виконання власне тієї професійної спеціальності, тобто особиста висока фізична справність, вміння навчати руховим діям, специфічна техніка проведення рухових занять, застосування специфічного дидактичного спілкування шляхом показу й пояснення рухових завдань тощо. Професійна постать фізичного вихователя формувалася протягом багатьох років у процесі виконання цієї професії та шляхом численних описів і досліджень. В історії й сучасності теорії фізичного виховання і спорту з'являлися й з'являються питання, яким має бути вчитель фізичної культури.

Спосіб визначення придатності до праці за професією вчителя фізичного виховання завжди є похідною ширшого світогляду на цілу доктрину фізичного виховання. Уже багато років тому А.С. Куц писав, що ідеалом фізичного вихователя був би "інтелігентний гімнаст", але через труднощі у пошуку відповідної кількості таких – можна надавати першість "типові зі справностями" не міг із цим погодитися Р. Мушкета, який посилено боровся за університетський статус фізичного виховання, кажучи що той, хто має здібності й спортивні інтереси, але не має одночасно необхідних для даної галузі здібностей та інтелектуальних інтересів, не повинен професійно займатися фізичним вихованням [12, с. 44; 18, с. 58].

Уже роками триває дискусія про значення різних рис особистості в праці вчителя фізичної культури, про роль його індивідуального рівня справності й

попередніх спортивних досягнень. Жодна з рис окремо, ані особиста привабливість, ані емпатія, ані інтелектуальні диспозиції чи висока справність, а тим більше минула спортивна кар'єра не є гарантією успіху в будь-якій педагогічній діяльності. Р. Мушкета писав навіть, що існує певна внутрішня суперечність між особистістю, орієнтованою на чітке вдосконалення самого себе (домінує серед спортсменів), й особистістю, налаштованою на вдосконалення інших (бажана серед учителів) [18, с. 61].

О.В. Тимошенко формулюючи ідеал вчителя фізичного виховання й прагнучи наблизити його до практики, подав і описав п'ять основних ролей, які той ідеал повинен виконувати: учитель – людина, учитель – живий зразок фізичної культури, учитель – вихователь, учитель – дидактик, учитель – суспільний діяч. Одночасно той же автор підкреслював, що модель "досконалого вчителя фізичного виховання" не формується сама собою, й схвалював виняткову роль ідеї й зразків, які приймалися й передавалися у вузах фізичного виховання [48, с. 24].

Перебудови й модернізації вимагає також майстерність праці вчителя фізичного виховання. На думку Л.П. Сущенко [44, с. 58], побороти треба вульгаризоване розуміння цієї майстерності як суми спортивного обладнання, спорядження й приборів. Учитель повинен бути повірником молоді, вчити жити й впроваджувати до світу фізичної культури.

Однією з найчастіше порушуваних проблем є: якою мірою вуз готує до праці за професією вчителя фізичного виховання. Як правило, очікування тут дуже великі, але мало прозорі й дуже часто помилкові. По суті, жоден вуз не є в стані озброїти кваліфікаціями й компетенціями, які б гарантували повний і постійний, на все життя, успіх у професійній праці. Навчання у вузі – яким би воно не було – це тільки вступ до знань і вмінь, вступ до професійних кваліфікацій і компетенцій, особливо прагматичних.

Підготовка в галузі теоретичних дисциплін має бути настільки різносторонньою з тієї спеціальності, якою є праця вчителя фізичного виховання, щоб вона дозволила усвідомити й зрозуміти, а потім підносити на

практиці значення й можливості фізичного виховання молоді для участі у фізичній культурі в дорослому житті, використати вплив цієї культури для розвитку особистості й суспільства, вплітаючи й пов'язуючи її з усіма елементами суспільного життя й реалізацією її різноманітних функцій. Не мале значення має також внутрішня структура змісту навчання у підготовці вчителів фізичного виховання до професії, від якої залежить не тільки ознайомлення з окремими теоретичними дисциплінами, але й уміння застосовувати ці знання й навички в конкретному процесі навчання руху. Учитель фізичного виховання – це такий спеціаліст, від якого вимагається винятково різнобічної освіти та всебічних особистісних якостей.

Сучасна модель підготовки у вузах фізичного виховання повинна також рахуватися з тим, що випускник напрямку фізичне виховання розпочинає працю не тільки в школі, але й в садочку, спортивних секціях, різного типу вищих навчальних закладах, війську, поліції, центрах рекреації, фітнес-центрах для молоді й дорослих, проводить заняття із інвалідами та організовує відпочинок у літніх таборах, а часто створює приватну фірму, яка пропонує послуги в галузі релаксаційно-концентруючих силових вправ, призначених для людей повних або дуже похилого віку, навчає плавати, грати в теніс, гольф, їздити на лижах тощо та проводить багато зовсім інших форм, до яких часто не був підготований у вузі. Безумовно, деякі з цих елементів варто врахувати в планах і програмах вузів. Випускник вузу стикається тоді не з обов'язковістю – як на уроках фізичного виховання – а мусить майже турбуватися про участь в заняттях часом дуже вимогливого клієнта. Учень в школі також сьогодні стає все більш свідомим і вимогливим освітнім клієнтом.

Кандидат на того, хто має плекати фізичну культуру, сам повинен бути її живим зразком, не тільки щодо справностей. Цей живий зразок охоплює усі сфери розвитку людини: інтелектуальну, психофізичну, моральну, естетичну, й передусім повинен характеризуватися бажаними поставами щодо тіла, здоров'я й сил. Отже, вузи фізичного виховання мають завдання розвивати

характерні риси власне того, вище згаданого "живого зразка фізичної культури". Тут є обов'язковим принцип: щоб успішно виховувати інших, треба спочатку самому бути добре вихованому. Вихідним пунктом для опису такого "живого зразка фізичної культури" будуть наступні принципи.

Учитель:

1) веде раціональний (гігієнічний) спосіб життя, уникає алкоголю й наркотиків, не палить, дотримується правил відпочинку й дбає про гігієну тіла, робить ранкову гімнастику;

2) утримує принаймні задовільний рівень фізичної активності, свідомо з метою турботи про здоров'я, справності й відпочинок;

3) дбає про збереження фізичного й психічного здоров'я;

4) знає правила здорового харчування й застосовує їх щодня;

5) є консультантом і організатором різних форм здорової фізичної активності для інших, зокрема власної сім'ї та друзів;

6) є пропагандистом і культурним адресатом спортивних видовищ та заохочує до цього інших.

Питання особистої фізичної культури вчителя фізичного виховання, тренера, інструктора рекреації важко переоцінити. Не існує також важливішого педагогічного й педевтологічного правила, ніж ті вказівки, які впливають із принципу власного прикладу. Якщо спеціалісти фізичної культури поділяють певні мисленні стереотипи з великою частиною суспільства й час проводять в благій неохайності щодо здоров'я, гігієни, справностей і відновлення сил, то мало ймовірно, щоб вони були вірогідними. Звичайно багато з них знайде "об'єктивні" причини, які нібито виправдовують уникання часто не тільки фізичної активності, але й активності культурної, інтелектуальної чи суспільної. Життя наше протікає в тоскному й пасивному очікуванні на міфічний вільний час, в сподіванні, що той час сам до нас прийде, а тоді ми подумаємо, як його провести. Спеціаліст в галузі фізичної культури повинен також бути тим, хто творить важливі зміни у сфері звичаїв, який бореться за визнання, толерантність і створення

умов для тих, хто хоче тренуватися. Розвиваючи навіть найпростіші форми рекреації, може створювати за місцем роботи, в школі, спортивному клубі, сім'ї, за місцем проживання атмосферу, що служитиме подоланню існуючих небажаних стереотипів й сприятиме популяризації життя у психічній, соматичній та здоровій гігієні.

Гіпотетичний профіль вчителя фізичного виховання, за Л. П. Сущенко [44, с. 33-35], повинен характеризуватися: вміннями розмістити предмет у структурі навчання усіх дисциплін, вміннями пов'язувати загальносуспільні цілі з ієрархією цінностей з використанням відповідних засобів, предметним опануванням матеріалу навчання з теоретичного й практичного боку, дотриманням рівноваги поміж стороною теоретичної підготовки й справностей, здатностями передачі знань і формування позицій в учнів.

Учитель є тим суб'єктом освіти, від якого може й залежить найбільше. Однак проблема знаходиться у свідомості й бажаннях учителів. Часто чудових успіхів досягають люди, які мають чітко окреслені цілі й послідовно прагнуть їх здійснити. Фізичне виховання й спорт дають багато прикладів досягнення спортивних, навчальних, виховних чи організаційних успіхів людьми захопленими, котрі часом всупереч усім перешкодам отримують результати, які багатьом здаються неможливими.

Учитель фізичного виховання є одним із найбільш компетентних спеціалістів, які проводять і координують дії в галузі:

- 1) планування – накреслення загальної програми й плану роботи школи щодо фізичного виховання, спорту, рекреації й туризму;
- 2) організації роботи учнів на уроках і позаурочних заняттях;
- 3) взаємодії з дирекцією школи й педагогічним колективом у прагненні створити оптимальні умови для фізичного виховання й здорової поведінки учнів;
- 4) співпраці з батьками, із локальним середовищем, владою самоврядування, спортивними клубами, центрами рекреації й туризму та іншими організаціями, які діють на даній території;

5) піклування про стан об'єктів, спортивного обладнання й дидактичних матеріалів.

Учитель фізичного фізичної культури був, є, буде, й точно повинен бути – пропагандистом здорового способу життя. Лідером може бути практично кожен, хто своєю поведінкою й вчинками заохочує інших дотримуватися певних принципів, які складають цей здоровий стиль життя. Таку роль в польській школі може, а швидше повинен виконувати кожен вчитель, однак передусім вчитель фізичного виховання. Адже ж учитель виконує різні професійні і суспільні функції, систематично зустрічається з іншими людьми (учнями, батьками, вчителями інших предметів тощо); передає їм знання й допомагає вирішувати різні життєві проблеми. Крім учителів такі ролі виконують: працівники служби здоров'я, капелани, суспільні діячі й діячі самоврядування, політики, професійні військові й поліцейські кадровики. Функціонери кожної з тих груп у переважній більшості спеціально: професійно й морально підготовані до того, щоб вчити, виховувати й допомагати іншим. Однак слід пам'ятати, що первинними лідерами стилю життя для кожної дитини є батьки.

А.С. Куц [14, с. 105] сказав, що якщо хочеш щось зробити для інших, до чогось їх заохотити, переконати, то зроби це спочатку сам, застосуй відносно себе.

Лідер – це той, кого охоче наслідують, хто необов'язково багато знає й багато говорить, але хто своїм власним життям і досвідом заохочує інших.

Однак вернімося до первинних лідерів стилю життя, тобто батьків. Те, як поведуть себе батьки, має величезний вплив на пізніший стиль життя дітей. Понад 80% дітей батьків, що палять, теж палитимуть цигарки, але тільки 10% дітей, батьки яких не палять, піддасться цій згубній звичці. Те саме стосується й іншої поведінки щодо здоров'я: фізичної активності, способу харчування й ставлення до широких проблем стресу.

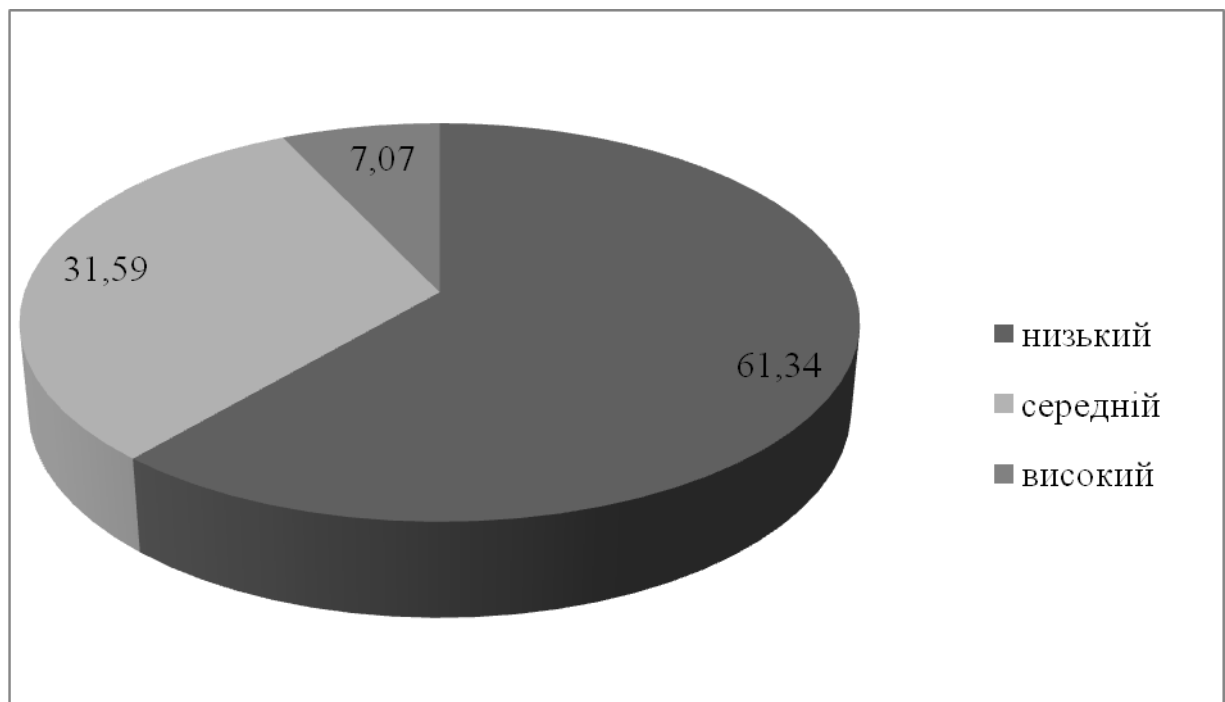
Такі вміння й риси як душевна врівноваженість, доброзичливість, здатність до ведення переговорів і компромісів при одночасному формуванні

асертивності найефективніше здобуваються й формуються в дитинстві і ранній молодості, коли ще існує перевага впливу батьків над прагненням дитини до самостійності.

Базуючись на аналізі характерних рис учителя як дидактика й вихователя, Мушкета Р. запропонував типологію сучасного вчителя фізичного виховання в Польщі. Вона виділила три типи: учитель фізичного виховання – новатор, учитель фізичного виховання – традиціоналіст, учитель фізичного виховання – імпровізатор.

Л.П. Сущенко [44, с. 48] у своїх емпіричних роздумах над моделлю вчителя фізичного виховання дійшов висновку, що вчителя треба розглядати з точки зору його компетенції у різній діяльності: дидактично-методичній, опікунсько-виховній, організаційно-спортивній, суспільній в школі й поза школою, в галузі самоосвіти й вдосконалення власної роботи.

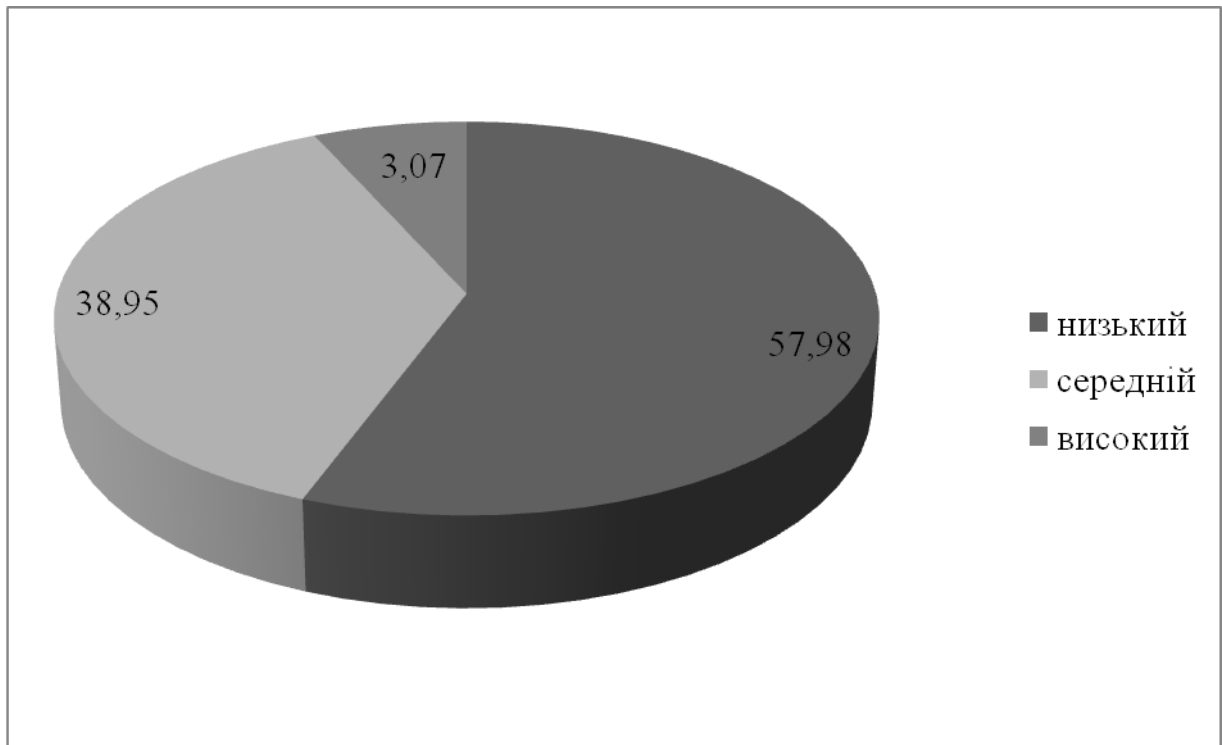
На основі узагальнення результатів дослідження було визначено індекси: культури спілкування, культурної орієнтації, культурної активності, майстерності (рис. 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Рис. 3.1. Розподіл майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту за рівнями індексу культури спілкування (у %)

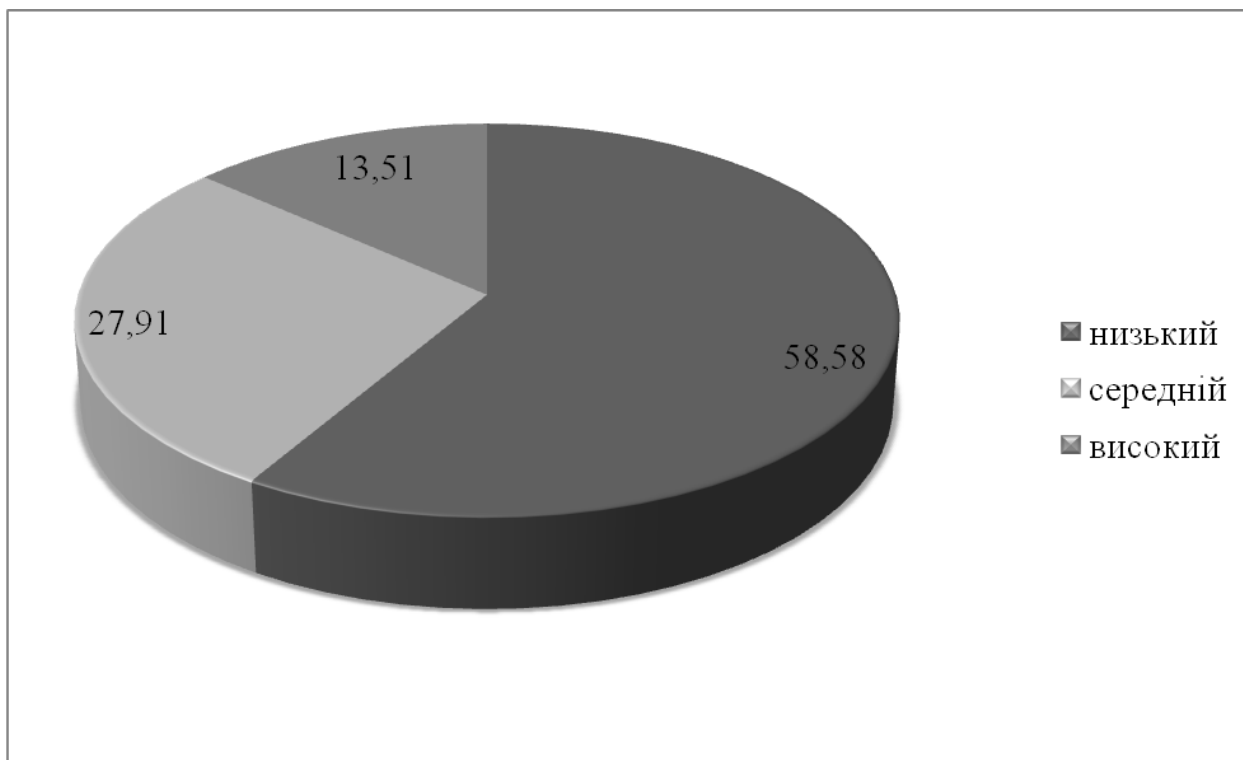
Встановлено, що індекс культури спілкування (рис. 1) для більшості студентів (61,34%) є „низьким”, тобто визначається числовим проміжком 2,76-3,5 (методика діагностування творчого потенціалу фахівців фізичного виховання і спорту).

Рівні розвитку за окремими критеріями також принципово не відрізнялися і є низькими: 57,98% - культурна орієнтація; 58,58% - культурна активність; 66,87% - культурна майстерність.

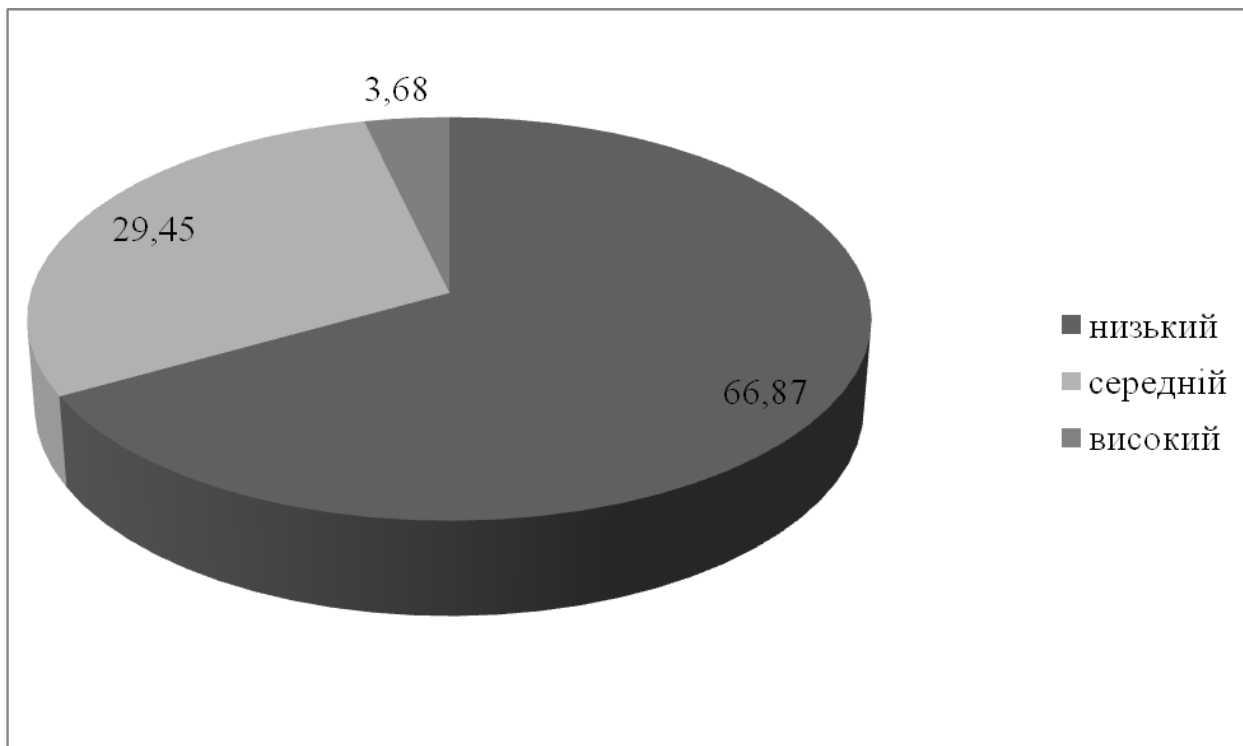

Рис. 3.2. Розподіл майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту за рівнями культурної орієнтації (у %)

64,11% опитаних студентів вважають, що для підвищення культури професійного спілкування необхідно самовдосконалюватись: приймати участь в конкурсах та олімпіадах з фізичної культури; науково-практичних конференціях; читати спеціальну літературу; активно займатися спортом. Фактично, студенти усвідомлюють усю важливість професійного вдосконалення у сфері фізичного виховання і спорту.

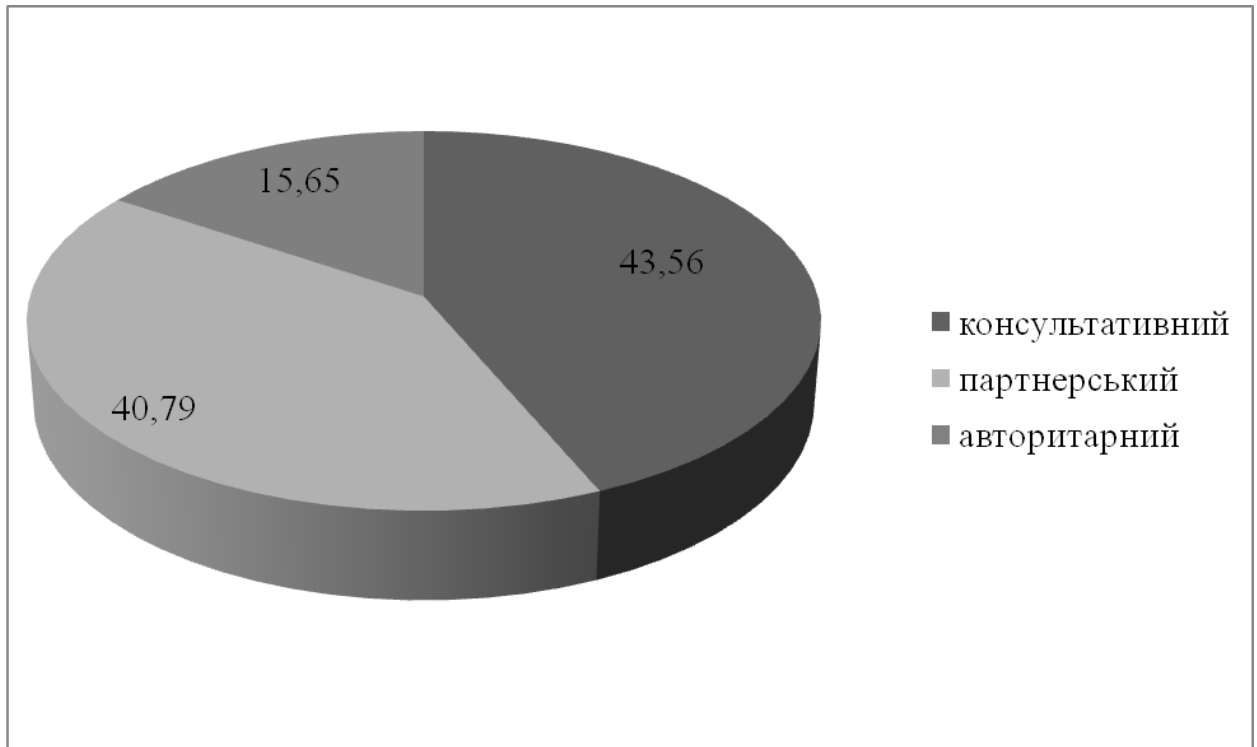
Рис. 3.3. Розподіл майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту за рівнями культурної активності (у %)

Рис. 3.4. Розподіл майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту за рівнями культурної майстерності (у %)

Результати констатувального експерименту виявили, що у вирішенні проблемних ситуацій професійного спілкування студентами – майбутніми фахівцями фізичного виховання і спорту перевага надається консультативному (43,56%) та партнерському (40,79%) стилям спілкування. Це призводить до того, що близько 40 % ситуацій професійного спілкування вирішуються студентами нерационально, а це знижує ефективність професійного спілкування (рис. 3.5).

Пошук шляхів вирішення проблеми привів нас до висновку, що пристосування майбутнього фахівця фізичного виховання і спорту до вимог

Рис. 3.5. Розподіл майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту за стилями спілкування (у %)

професійного спілкування можна здійснити, виробивши у нього індивідуальний стиль професійного спілкування, який ми визначаємо як гнучку систему способів професійного спілкування, що виявляється в умінні максимально ефективно спілкуватися у професійній сфері, пристосовуючи особливості своєї індивідуальності до нормативних та ситуативних чинників

професійного спілкування, і дозволяє вчителю, тренеру досягати високих результатів у професійній діяльності.

Аналіз навчальних планів і програм підготовки фахівців фізичного виховання, опитування 326 студентів та 69 вчителів фізичного виховання виявили, що у процесі професійної підготовки у вищих навчальних закладах формування культури професійного спілкування не виділяється в окремий об'єкт педагогічного впливу. Це приводить до стихійного формування стилів спілкування, внаслідок чого знижується загальний рівень професійної підготовки майбутніх фахівців.

На поняття вищої школи складаються принаймні чотири основні елементи: вузівські вчителі, студенти, матеріальна база, адміністративна обслуга. А в межах своїх функцій вуз виконує щонайменше три завдання, які часто називаються у різній послідовності – навчання, наукові дослідження, виховання. Сучасна концепція академічної суб'єктивності дозволяє виявити зміну функцій вищої школи. Говориться про особові, предметні й формальні елементи цієї освітньої системи, яка реалізує визначені науково-дослідні, дидактично-виховні й суспільно-культурні завдання.

Суспільні ролі вузівського викладача науковці визначили таким чином [15, с. 41]:

1. Учитель як науковець.
2. Учитель як майстер.
3. Учитель як педагог.

Студента факультету фізичного виховання і спорту треба готувати до професійної праці в галузі фізичної культури шляхом:

- озброєння компетенціями розуміння фізичної культури й процесу фізичного виховання і спорту;
- опанування майстерності фізичного виховання й технології плекання фізичної культури стосовно окремих середовищ (школи, клубу, війська тощо);
- перетворення себе на живий зразок фізичної культури.

Професійне вміння без відповідно сформованих рис особистості не гарантує ані професійного успіху, ані високого суспільного визнання. Отже, доки ми не запрограмуємо тієї частини освіти студента так конкретно, як програмуємо матеріал навчання й особисте вдосконалення, кінцевий продукт наших вузів буде набагато бідніший стосовно очікувань і наших дидактичних зусиль.

У суспільно-дидактичному контексті значним складником спеціальних педагогічних студій стає методика даного предмету (чи предметів) навчання. Цей напрямок у підготовці вчителя домінує у світі. Найістотніші категорії переоцінювання цілей і професійних завдань охоплюють не тільки передачу знань і досвіду, але й розвиток творчих сил та інноваційних здібностей, формування особистості й позиції студентів, організування практичної діяльності, мотивування до самоосвіти й самовиховання, застосування сучасних дидактичних засобів, підготовка до безперервного навчання. У цьому світлі сучасна підготовка вчителів полягає на багатосторонньому навчанні для виконання завдань у суспільно-педагогічних ситуаціях, які змінюються.

Суб'єктивність усіх учасників педагогічних процесів у вищій школі, й зокрема направленість на студента та його розвиток – це основні постулати змін у системі освіти. Найважливіші постулати це:

- ✓ зміни в підході до осіб, які розпочинають навчання у вузі. Потрібна нова формула адаптаційної фази навчання, яка допоможе молоді помітити: навчання як можливість свого власного розвитку; вуз як середовище, що створює такого роду можливості; себе як суб'єкт, що керує своїми змінами;

- ✓ зміни, які зроблять можливими запровадження нових механізмів визволення активності студентів у праці над собою. Активність й сприймання навчання як шансу розвитку можливі, якщо студенти матимуть: вплив на те, що вивчають; можливість отримати додаткові компетенції під час навчання;

✓ зміни в способах бачення й реалізації кадрами ролі вузівського вчителя. Постійно серед кадрів домінують спрямованість на реалізований предмет, на формальну сторону дидактичних дій, на власну особу. Ця сфера змін є найскладнішою для досягнення, бо вона пов'язується з необхідністю отримання кадрами нових компетенцій (інтеракційних, переговорних, організаторських, керівних, партнерських) та перебудови власної вчительської позиції. Труднощі посилюються фактом майже цілковитого відходу від вимог, що стосуються психологічної та педагогічної підготовки до ролі вузівського вчителя;

✓ зміни в стосунках поміж вчителями та студентами, які виникають у дидактичних ситуаціях. Змістом такої взаємодії є завдання, передбачені для даних ситуацій, а її перебіг визначається потребами, які впливають із готовності суб'єктів спільно реалізувати ці завдання й вимоги: спілкування, взаємне розуміння, ставлення до себе (сприйняття партнерів, взаємна інтелектуальна порядність, пошана гідності, педагогічний такт), взаємний вплив і взаємне відчуження [7; 8; 11; 16; 22; 35; 47].

Вузівський викладач є передусім слугою об'єктивної правди, її представником й проповідником серед молоді й суспільства. Це почесна й надзвичайно достойна функція, хоча одночасно вона вимагає не тільки відповідної інтелектуальної кваліфікації й стосовних знань, але також великого гарту, духу й сильного характеру. Нами проведено опитування серед студентів нашого вузу. Ми намагалися визначити набір особистісних рис вузівського вчителя, які є особливо важливі для формування його авторитету (табл. 3.2). Аналіз результатів тестування свідчить про відсутність гнучкості у вирішенні майбутніми фахівцями фізичного виховання і спорту проблемних ситуацій професійного спілкування; слабо виражену здатність до прийняття власних рішень, яка є необхідною у роботі вчителя фізичної культури, тренера, в екстремальних умовах, у яких працюють інструктори з видів спорту; небажання брати на себе відповідальність за свої рішення; а також невміння залишатись непомітним,

не втручатись особисто у процес переговорів, дискусії, якщо цього не вимагають обставини. Це приводить до того, що близько 40 % ситуацій вирішується студентами нераціонально, що й обумовлює зниження ефективності професійного спілкування.

Таблиця 3.2 – Типологічні риси викладача університету, які особливо сприймаються або не сприймаються студентами (N=326)

Рейтинг	К-ПНУ імені Івана Огієнка (ф-т фізичної культури, денна форма навчання) (N=182)	К-ПНУ імені Івана Огієнка (ф-т фізичної культури, заочна форма навчання) (N=144)
<i>Позитивні риси</i>		
1	професійність	професійність
2	комунікативність	комунікативність
3	співпраця	співпраця
4	об'єктивність	дисциплінованість
5	розуміння	об'єктивність
<i>Негативні риси</i>		
1	зарозумілість	некомпетентність
2	некомпетентність	суб'єктивізм
3	некомунікативність	некомунікативність
4	суб'єктивна оцінка	зарозумілість
5	млявість дій	недисциплінованість

У результаті педагогічного експерименту була доведена практична потреба у формуванні культури професійного спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту у процесі їх підготовки у вищих навчальних закладах, що обумовлює пошук шляхів і способів вирішення цієї проблеми.

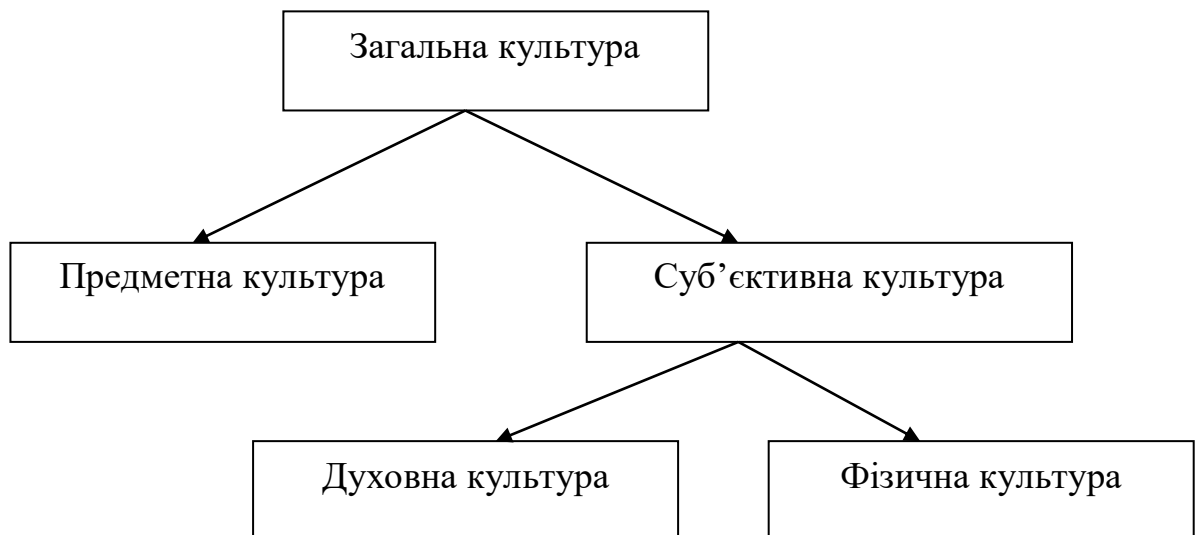
У таблиці 3.3 представлено ключові компетенції працівників сфери

фізичного виховання і спорту.

Таблиця 3.3 – Ключові компетенції студента і викладача

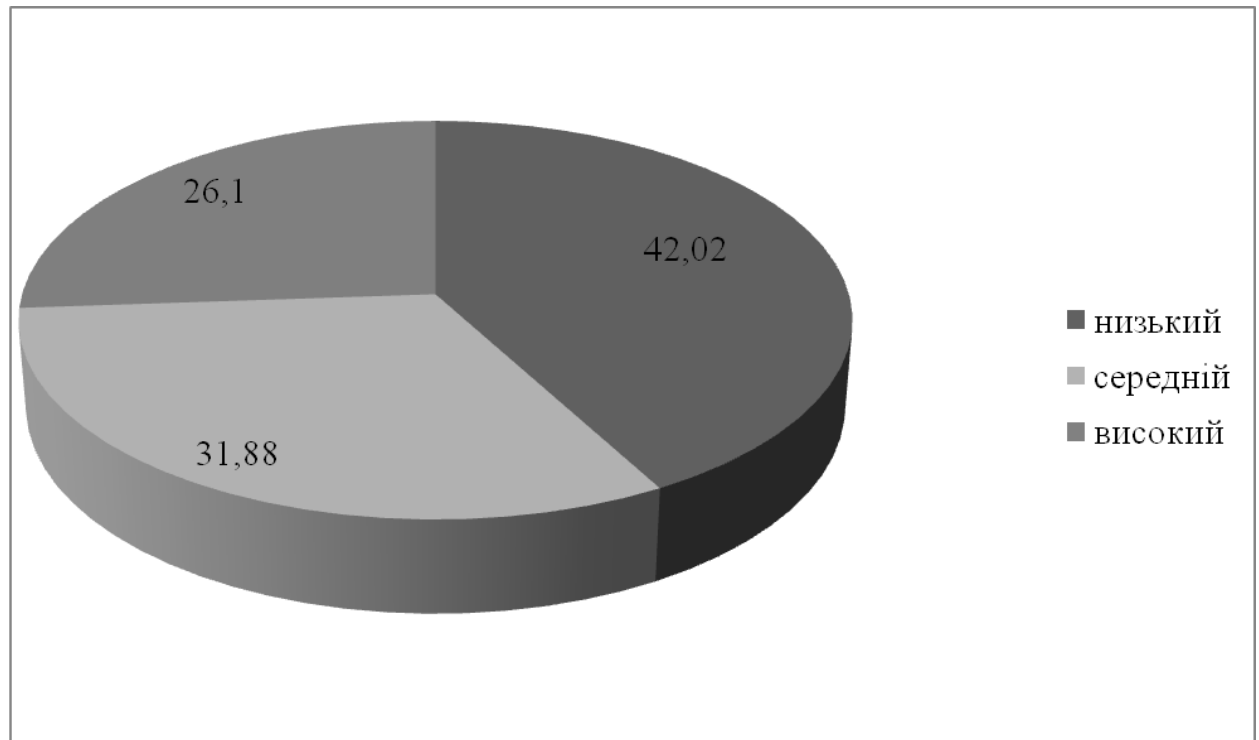
КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТА	КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧА
навчання	навчання й вивчення
мислення	критичне мислення
пошук	пошук (відкривання)
самовдосконалення	самовдосконалення
спілкування	(досконалість)
співпраця	спілкування
дія	співпраця
	дія

Через призму аналізу науково-методичної літератури та проведення констатувального експерименту нами розроблено схему представлення фізичної культури (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Сучасне уявлення фізичної культури в контексті культури, як соціально-індивідуального явища

Учителі фізичного виховання часто займаються суспільною діяльністю, зокрема в галузі спорту та роботи з дітьми й молоддю. Понад 30% досліджуваних учителів виконували різні функції в освіті й спорті, на громадських засадах або за оплату, між іншим, директорів і завучів шкіл та навчальних осередків, голів і членів учнівських спортивних клубів, шкільних і міжшкільних спортивних клубів, клубів професійного спорту, членів правління туристично-краєзнавчих товариств. Беручи до уваги місце роботи досліджуваних, ми помітили більшу освітньо-спортивну заангажованість серед учителів чоловічої статі. Виконання різних функцій в освіті й спорті було швидше прерогативою учителів із загальноосвітніх шкіл, а рідше з гімназій.

Рис. 3.7. Розподіл вчителів фізичної культури за рівнями індексу культури спілкування (у %).

Досліджувані вчителі переважно найчастіше виставляли собі добру й дуже добру оцінку за культуру професійного спілкування на уроках фізичного виховання. Ніхто з досліджуваних не визнав, що є слабо мовно методично підготованим до професійної роботи. Однак 36,7% чоловіків

визнали слабкий рівень методичних умінь і знань. Жінки вище оцінювали власні методичні компетенції, ніж чоловіки (жінки: дуже добре – 53,86%, добре – 5,12%). Чоловіки частіше, ніж жінки оцінювали мовну підготовку як посередню (рис. 3.7).

Як свідчать результати опитування вчителів фізичного виховання найефективнішими видами діяльності, які впливають на формування професійної культури у процесі комунікативної взаємодії, є: активна робота на семінарських заняттях, лекціях, колоквиумах; активна участь у громадському житті школи; робота в „громадському клубі”, наукових гуртках; ділові ігри, спроба себе у ролі викладача або керівника групи; участь в олімпіадах; робота із спеціальною літературою, участь у заходах самоврядування; участь у наукових конференціях, брейн-рингах; заняття спортом.

3.2 Аналіз та узагальнення результатів дослідження

Структурно-функціональні можливості спілкування можна розглядати як взаємозв'язок різних рядів і рівнів (оцінюючи спілкування як важливий чинник розвитку психіки, на соціальному рівні функціонування суб'єкта спілкування, на рівні життєдіяльності конкретної людини, на рівні розв'язання конкретної ситуації взаємодії та ін.), враховуючи особливості соціально-психологічного середовища, соціальну ситуацію спілкування, змістовий і цільовий характер взаємодії. В єдності структурно-функціональних компонентів спілкування не втрачається відносна самостійність кожного з них. Залежно від реальної ситуації взаємодії, змістового контексту спільної діяльності кожен з елементів може набувати характеру автономності чи домінування.

З метою виділення тенденції до оптимізації інтерактивної складової спілкування, окрім оцінки справжнього образу, тобто образу актуального, реального “Я”, в завданнях дослідження був включений аналіз образу, до

якого прагнуть вчителі і який вони вважають найефективнішим при взаємодії у процесі інструментального спілкування – образ ідеального “Я”.

В процесі педагогічного експерименту за допомогою бесід, тестів, анкетування, дискусій, було визначено ступінь обізнаності вчителів фізичної культури зі змістом професійної культури та сутністю її основних критеріїв.

Як свідчать результати експерименту, найефективнішими видами діяльності, які впливають на формування професійної культури вчителя фізичної культури у процесі комунікативної взаємодії, є: активна робота на семінарських заняттях, лекціях, колоквиумах; активна участь у громадському житті школи; робота в „громадському клубі”, наукових гуртках; ділові ігри, спроба себе у ролі викладача або керівника групи; участь в олімпіадах; робота із спеціальною літературою, участь у заходах самоврядування; участь у наукових конференціях, Брейн-рингах; заняття спортом.

Визначено, що у процесі активізації самоосвітньої діяльності найефективнішими видами діяльності є: самостійна робота з літературою; самоаналіз результатів навчальної діяльності; педагогічна практика; вдосконалення педагогічної техніки; виконання курсових і дипломних робіт.

Порівняння отриманих результатів з даними літератури, засвідчили що, за усіма окремими критеріями (індексами професійної активності, професійної майстерності, професійної орієнтації та комунікативної культури) та за узагальненими показниками оцінки даного утворення, показники експериментальної групи якісно різняться.

У процесі дослідження доведено, що професійна культура вчителя ґрунтується на загальній культурі особистості, включає в себе педагогічну культуру, професійну майстерність, професійну компетентність, комунікативну культуру, соціальну зрілість як змістовні складноутворені структури.

На основі узагальнення положень науково-педагогічної літератури, встановлено, що професійна культура вчителя – це багатоаспектна категорія, що характеризує значний рівень професійного розвитку педагога, проектує

його загальну культуру в професійній сфері і може формуватися лише в процесі цілісної соціально-професійної діяльності.

Ми вважаємо, що професійна культура майбутнього вчителя фізичної культури інтегральне утворення у цілісній професійній структурі його особистості, уособлення різних видів особистісної культури, сукупність професійно важливих якостей та характеристик, інтеріоризованих сенсожиттєвих і світоглядних цінностей та установок, умова ефективної професійної діяльності, професійної самоактуалізації, досягнення соціально-професійної зрілості.

Численні функції спілкування, безперечно, породжують велику кількість його видів. Враховуючи складність спілкування, класифікувати його види можна за багатьма ознаками. Зупинимось лише на окремих з них, які, на нашу думку, мають науково-практичний інтерес.

За результативністю спільної взаємодії та досягнутим ефектом існує необхідне (міжособистісні контакти, без яких спільна діяльність стає практично неможливою), бажане (міжособистісні контакти, що сприяють успішнішому вирішенню виробничих, виховних та інших завдань), нейтральне (міжособистісні контакти, які не заважають, але й не сприяють розв'язанню проблем) і небажане спілкування (міжособистісні контакти, які ускладнюють досягнення завдань спільної взаємодії). Зазначений кіас видів міжособистісного спілкування має стосунок до питання про продуктивність і непродуктивність міжособистісних контактів і до критеріїв їх оптимальності. Учасниками спілкування можуть бути як безпосередні конкретні індивіди, так і опосередковані групи людей. Ідеться про міжособистісне й масове спілкування. Міжособистісне спілкування проявляється в безпосередніх контактах, які, своєю чергою, визначаються й регулюються всією системою суспільних відносин, умовами суспільного виробництва, інтересами людей і груп. У міжособистісному спілкуванні зазвичай застосовують мовні й немовні засоби обміну інформацією, механізми психологічного впливу та ін. Воно передбачає встановлення прямих контактів між партнерами зі

спілкування, дає змогу безпосередньо реагувати і впливати на процес взаємодії. Саме тому міжособистісне спілкування ще називають прямим, безпосереднім на відміну від опосередкованого масового спілкування (масове спілкування має анонімний характер; воно спрямоване не на певного індивіда, а на великі маси людей і здійснюється найчастіше за допомогою засобів масової комунікації). Важливо підкреслити емоційний характер міжособистісного спілкування, адже в ньому люди зорієнтовані передусім на свої внутрішні цілі, цінності й потреби. І хоча зміст такого спілкування, його форми можуть гнучко змінюватися та пристосовуватися до того образу партнера, який формується у процесі взаємодії, водночас воно надає своїм учасникам значну свободу у виборі способу спілкування, в прийнятті рішення про його продовження чи припинення. В цій ситуації міжособистісне спілкування базується на емоційній привабливості, схожості партнерів і мало залежить від їхніх соціальних ролей і статусів. В ситуації опосередкованого спілкування між учасниками взаємодії наявна певна просторово-часова дистанція. За таких умов спілкування має переважно односторонній характер: людина може лише сприймати інформацію, яка надходить до неї від інших генерацій, суспільств або епох, але не може передавати якусь інформацію їм сама. Таке опосередковане спілкування, яке здійснюється, наприклад, завдяки літературі, творам мистецтва або іншим витворам культури, має надзвичайно важливе значення для збагачення стосунків людини зі світом, виводить її за межі безпосереднього оточення, робить особистість причетною до всієї людської культури й до всіх подій, що відбуваються у світі. Завдяки різноманітним формам опосередкованого спілкування індивід може усвідомити свою єдність із суспільством, в якому він живе, або з людством загалом, відчувати себе їхньою невід'ємною частиною.

Якщо спілкування організовується навколо власне психологічних проблем (встановлення емоційних стосунків з іншою людиною, створення умов для розвитку індивіда та ін.), його називають особистісно орієнтованим.

У тому випадку, коли спілкування обмежується взаємодією лише на діловому рівні, воно має характер формального й називається офіційним (рольовим).

Особистісно орієнтоване (або особистісне) спілкування передбачає виокремлення в ньому суто психологічного аспекту, тобто внутрішнього світу людини. Це зовсім не означає, що йдеться тільки про одного партнера спілкування. Саме у стосунках з іншою людиною індивід повною мірою може виступати і проявитися як особистість, як суб'єкт взаємодії. Отож, особистісне спілкування передбачає такі ситуації взаємодії, в які учасники спілкування входять особистісно. Основне призначення цього виду спілкування – забезпечення існування внутрішнього світу особистості, сприймання себе й іншого як особистостей, відстоювання прав на особистісне ставлення до явищ зовнішнього світу. Йдеться не про егоїстичні устремління, не про обстоювання «власних» домагань, а про утвердження загальнолюдських прав і властивостей людини як особистості. Як і в будь-якому іншому виді спілкування, в особистісному спілкуванні партнери обмінюються інформацією про власні переживання, оцінки, почуття, зовнішні події тощо. Однак зводити особистісне спілкування лише до інформаційного процесу навряд чи доцільно. Інформаційний аспект спілкування тут скоріше має другорядний характер, а на перший план виступає внутрішній світ людини.

Автори з цього приводу зазначають, що хоч би якою цікавою й важливою для партнерів була інформація, вона вводиться у зміст особистісного спілкування лише тією мірою, якою її презентація дає змогу проявитися справжнім властивостям і якостям людини, наприклад альтруїзму, властивості не лише слухати, а й чути.

Те ж саме, можна сказати і про значення спільної діяльності для особистісного спілкування чи зовнішнього стосовно людини світу: виконання будь-якої діяльності охоплює особистісне спілкування тією мірою, якою в ній проявляються, реалізуються властивості особистості;

зовнішні події так само введені в особистісне спілкування тією мірою, якою у зв'язку з їхньою оцінкою, осмисленням, переживанням реально проявляється особистість учасників спілкування, тобто тією мірою, якою зовнішні події стають змістом внутрішнього світу партнерів і можуть бути презентовані як такі в спілкуванні.

Виходячи з цього, спілкування оцінюватиметься партнерами як справді особистісне лише в тому разі, коли доброта як властивість людини, що вступає в контакт, безпосередньо проявиться у процесі спілкування. В такій інтерпретації особистісне спілкування відрізняється від довірливого спілкування, основною характеристикою якого є повідомлення особливо значущої інформації. Водночас довірливість як риса особистості є суттєвою ознакою всіх видів спілкування, у тому числі й особистісного.

Офіційне (рольове) спілкування передбачає стосунки, що опосередковуються соціальними чи професійними ролями. Цей вид спілкування може мати елементи особистісного, однак вони актуалізуються настільки, наскільки не розходяться з обмеженнями, які накладаються діловими стосунками. Рольове спілкування надзвичайно поширене в сучасному суспільстві. Воно забезпечує взаємодію в таких ситуаціях, як «керівник – підлеглий», «учень – учитель», «покупець – продавець», «лікар – пацієнт» та ін.

Саме роль, рольові очікування учасників спілкування визначають, як сприймається партнер, як оцінюється його поведінка, як оцінюється індивідом власна поведінка, яким він є як виконавець ролі. В ситуації рольового спілкування людина не вільна у виборі стратегії своєї поведінки, вона позбавлена певної спонтанності своїх реакцій, дій, почуттів, а іноді й внутрішнього реагування. І хоча кожна людина вносить індивідуальність і неповторність у свої соціальні ролі (однакових лікарів, лекторів, учителів немає й не може бути), образи, дії, уявлення задаються особистості ззовні, соціальною позицією: «В даний час я керівник, отже...», «Я – лікар, відповідно...». Формальне (рольове) спілкування дає змогу людині

реалізувати себе як члена суспільства, певної групи, виразника інтересів певного соціального прошарку, творця різних соціальних відносин. Будучи учасником офіційного спілкування, людина набуває низку важливих цінностей – почуття належності до спільноти, соціальної захищеності тощо. Ділове (рольове) спілкування неоднорідне за своєю природою. Наприклад, рольове спілкування у сфері економіки відрізняється від спілкування в правоохоронних органах та ін.

Якщо людина не дотримується правил ведення службових переговорів, це свідчить про серйозні проблеми в професійній підготовці спеціалістів тієї чи іншої галузі. Невміння вирізнити в офіційній розмові основне, лаконічно і грамотно викласти свої думки може обернутися значними втратами робочого часу. Різновидом ділового спілкування є представницьке спілкування, яке передбачає взаємодію людей як представників тих чи інших держав, соціальних груп чи інституцій.

Особливість такого спілкування полягає в тому, що воно здійснюється зазвичай у формі переговорів. За таких умов стосунки симпатій – антипатій зведені до мінімуму порівняно з умінням людей представляти свою спільноту, організовувати і планувати спільні дії.

За іншою класифікацією різновидами ділового спілкування є пізнавальне (його метою є розширення інформаційного фонду партнера, передавання необхідної для професійної діяльності інформації тощо), переконувальне (викликає у ділових партнерів певні почуття, формує ціннісні орієнтації і установки, переконує в правомірності тих чи інших стратегій взаємодії та ін.), експресивне (формує у партнера психоемоційний настрій, спонукує до необхідної соціальної дії), сугестивне (має на меті вплинути на ділового партнера з метою зміни мотивації, ціннісних орієнтацій, поведінки тощо) і ритуальне (закріплює й підтримує конвенціональні стосунки в діловому світі, забезпечує регуляцію соціальної психіки у великих і малих групах, зберігає ритуальні традиції установи, фірми; цінність індивідуальності в ритуальному спілкуванні мінімізована,

учасники є рівними у своєму праві задовольнити ті важливі соціальні потреби, заради яких вони вступили в ритуал) спілкування.

За типом зв'язків, які встановлюються між учасниками взаємодії, розрізняють монологічне й діалогічне спілкування. Монологічне спілкування характеризується одностороннім спрямуванням інформації. Тобто один із учасників взаємодії викладає свої думки, ідеї, почуття, не відчуючи при цьому необхідності в отриманні зворотного зв'язку від партнера. Така ситуація може передбачати позиційну нерівноправність партнерів зі спілкування: один учасник є особою впливовою, яка наділена активністю, усвідомлюваними цілями і правом їх реалізувати, а інший – розглядається першим як особа пасивна, та, яка, хоча й має цілі, але не настільки значущі, ніж його власні. За таких умов ми маємо справу з «суб'єкт-об'єктним» спілкуванням. Виокремлюють два різновиди монологічного спілкування: імперативне і маніпулятивне.

Під імперативним спілкуванням зазвичай розуміють авторитарну, директивну форму впливу на партнера з метою примушення до певних дій чи рішень, а також досягнення контролю над його поведінкою, установками. Як правило, імперативне спілкування використовується для встановлення контролю над зовнішньою поведінкою партнера, адже внутрішній світ учасника спілкування є передусім власністю особи і вплинути на нього з метою зміни надзвичайно складно. Кінцева формула імперативу є чіткою й не завуальованою: «Роби так, як я накажу!» При цьому засобами впливу є накази, вимоги, заохочування, команди, заборони, залякування тощо. Сказане не означає, що імперативне спілкування має тільки негативне навантаження й забарвлення.

Є чимало соціальних діяльностей і ситуацій, в яких використання імперативу цілком виправдане і з позицій мети, і з етичного боку взаємодії. Приміром, імперативний вид спілкування є поширеним у військових статутних стосунках, особливо за екстремальних умов. Водночас у ситуаціях інтимно-особистісних, дитячо-батьківських, подружніх застосування

імперативу є не лише неетичним, але й доволі проблематичним, адже порушується суб'єкт-суб'єктна основа міжособистісних стосунків. Стосовно навчально-виховної практики, то тут можливості застосування імперативного виду спілкування також обмежені.

Хоча за допомогою наказів, команд, заборон («не кричи», «не бігай» та ін.) можна досягти зовнішнього виконання дитиною певних вимог дорослих, однак норми й цінності, що передаються в такий спосіб, не стають її внутрішніми особистісними переконаннями і, отже, залишаються зовнішніми проявами поведінки у відповідний проміжок часу. Саме тому вони легко втрачаються, коли дитина опиняється в іншому соціально-психологічному просторі.

У вихованні прийнятними є принаймні дві ситуації, коли можна застосовувати імперативний вид спілкування: не роби того, що є загрозою для твого життя й життя іншої людини; не завдавай шкоди державному та власному майну, цінностям власної родини та своєї країни. Щодо решти норм поведінки (не принижуй гідності іншої людини, стався до себе й до інших як до найбільшої цінності та ін.), то вони мають прищеплюватися інакшим шляхом, у процесі співпраці, співпереживання, спільного обміну інформацією тощо.

Маніпулятивне спілкування, будучи найпоширенішим різновидом монологічного спілкування, передбачає вплив на партнера зі взаємодії з метою досягнення своїх прихованих намірів і цілей. Як і імператив, маніпуляція має на меті досягти контролю над поведінкою й думками іншої особи. Однак основна різниця полягає в тому, що за умов маніпулятивного спілкування партнер не інформує свого співбесідника про істинні цілі їхньої розмови, які приховуються або завуальовуються чи підміняються іншими. Отож маніпуляцію можна ще визначити як приховане управління людьми та їхньою поведінкою. Прихованими є як сам факт впливу, так і його мета. При цьому в партнера має зберегтися ілюзія самостійності у прийнятті рішення чи здійсненні вчинку.

Ефективність (про ефективність ідеться лише в контексті аналізу цього виду спілкування як такого й не більше; моральний аспект проблеми при цьому не враховується) маніпуляції залежить від уміння маніпулятора використовувати психологічно уразливі позиції людини, її риси характеру, звички, бажання, її достоїнства, тобто все те, що спрацьовує автоматично, без витрати часу на свідомий аналіз ситуації і себе в ній.

Якщо ж подивитися на маніпуляцію з позиції моральних норм спілкування, мотиваційного й когнітивного аспектів, то стає очевидною проблема наслідків у стосунках між партнерами: у маніпулятора формується уявлення про людину як про засіб досягнення особистісних цілей, що з часом оформлюється в бажання, звичку розпоряджатися партнером, мати над ним перевагу; партнер сприймається не як цілісна особистість, найвища цінність, а як носій певних, потрібних маніпуляторів властивостей, рис і якостей; врешті-решт у маніпулятора виникає егоцентризм, одностороннє бачення партнера й себе, нездатність і небажання індивіда реально оцінити ситуацію, зосередженість на власних інтересах. За таких обставин сам маніпулятор часто-густо опиняється в тенетах цього виду спілкування: себе починає сприймати фрагментарно, лише в контексті стереотипних форм поведінки, керуючись удаваними мотивами, цілями й інтересами.

Із зазначеного може скластися враження, що маніпулятивне спілкування має лише негативний характер. У багатьох випадках це так і є. Однак мають місце ситуації, за яких маніпуляції скоріше стають благом, особливо там, де ними намагаються підмінити диктат, насилля, домінування. Тобто щодо останніх видів спілкування, маніпулятивне тут є гуманнішим. Загалом є цілі галузі соціальних відносин, де маніпуляція застосовується й має «дозволений», «узаконений» характер.

До них передусім належать сфера бізнесу, політика, ідеологія, пропаганда. Практика спілкування показує, що широке використання маніпулятивного впливу, маніпулятивних засобів у діловій сфері зазвичай переноситься на сферу дружби, неформальних міжособистісних стосунків,

що призводить до руйнації близьких, довірливих зв'язків між людьми.

Зокрема до професій, які найбільш підпадають під маніпулятивну деформацію, можна віднести професії вчителя, викладача, педагога, тобто ті, які мають справу з навчанням, в якому завжди наявні елементи маніпуляції – зробити семінарське заняття чи урок цікавішими, привернути увагу студентів або учнів тощо. І якщо у сфері предметного навчання маніпулятивне спілкування є виправданим, то перенесення стійкої особистісної установки навчити, переконати у сфері неформальних міжособистісних стосунків може зруйнувати ці зв'язки або негативно на них позначитися.

Е. Шостром, автор відомого бестселера про людину-маніпулятора, вважає, що в кожному з нас «сидить» маніпулятор і навіть кілька, на різній глибині, у різних іпостасях і в ті чи інші моменти життя то один, то інший береться нами керувати. Е. Шостром виокремлює такі типи маніпуляторів:

- диктатор (перебільшує свою силу, домінує, наказує, цитує авторитетів, робить усе, щоб жорстко управляти своєю жертвою);
- легкодуха людина (жертва диктатора, розвиває велику майстерність у стосунках з ним: не чує, мовчить, забуває; перебільшує свою чуттєвість);
- калькулятор (перебільшує необхідність усе і всіх контролювати; говорить неправду, намагається перехитрити й вивести на чисту воду);
- причепа (протилежність калькулятора, перебільшує власну залежність, намагається бути об'єктом турбот);
- хуліган (гіперболізує свою агресивність, жорстокість, недобррозичливість; погрожуючи, отримує вигоди);
- славний хлопець (перебільшує власну турботу, любов, прив'язує до себе своєю підкресленою турботою; у конфлікті з хуліганом найчастіше виграє);
- суддя (гіперболізує власну критичність, нікому не вірить, важко пробачає, всіх звинувачує);
- захисник (протилежність судді, пробачає помилки інших; замість того, щоб опікуватися своїми справами, турбується про потреби інших; псує

людей, не дає їм стати самостійними й самокритичними до себе і своїх дій). У практиці взаємодії людина, будучи маніпулятором певного типу, є чуттєвою до партнерів протилежного типу. Наприклад, керівник-диктатор обирає собі заступника-ганчірку й устанавлює з ним стійкий зв'язок, де один управляє іншим за допомогою зручних йому способів. Загалом людина-маніпулятор – це все те в нас, що свідомо, підсвідомо й неусвідомлено застосовує облудні трюки, які дають змогу нейтралізувати, приглушити нашу справжню природу, звівши себе й своїх близьких до рівня речей, підвладних управлінню й контролю.

Водночас не всяке маніпулювання є злом, іноді воно стає необхідним з погляду боротьби за існування. Однак у більшості випадків воно завдає безсумнівної шкоди, маскуючи реальну мету спілкування і взаємодії, що може проявитися у вигляді понівеченого життя, розбитої родини або зруйнованих стосунків чи кар'єри.

З погляду гуманістичної психології справжньою трагедією є той факт, що в результаті свого маніпулювання сучасна людина цілком втратила спонтанність: від здатності творчо переживати власне існування й виражати себе людина перетворилася в заклопотаний автомат, що вбиває відведений їй час на постійні спроби зберегти минуле й застрахувати майбутнє; людина говорить про свої почуття, але рідко їх випробовує; вона дуже балакуча щодо своїх тривог, але не здатна стати перед ними віч-на-віч; індивід навпомацки пробирається по життю, використовуючи цілий арсенал масок і ухильних заяв, не усвідомлюючи справжнього багатства буття в соціумі. Як вважає Е. Шостром, психологія призначена зовсім не для виправдання маніпулятивної поведінки, що не дає змоги індивідові жити, максимально використовуючи свої можливості. Її метою є не стільки пояснення поведінки, скільки сприяння нашому самопізнанню, самодопомозі й саморозвиткові в соціальній ситуації спілкування. Діалогічне спілкування передбачає ставлення до іншої людини як до цінності, неповторної індивідуальності. Йдеться про стосунки між двома індивідами, які є активними суб'єктами. Тобто кожний учасник

помічає активність у своєму партнерові, а не дивиться на нього як на об'єкт, і, посилаючи інформацію до нього й аналізуючи його мотиви, цілі, установки, чекає від нього відповіді. На протигагу монологічному видові спілкування відбувається зміна акцентів від домінанти на себе до домінанти на іншого (О. Ухтомський). Таким чином, маємо новий, неможливий для маніпулятора, рівень спілкування, який у вітчизняній психології отримав назву «діалог», а в західній – гуманістичне спілкування. Діалогічний вид спілкування допомагає людині відкрити реальність, яка різниться від власної: реальність іншої людини, її почуттів, уявлень, думок, загалом – реальність навколишнього світу таким, яким його бачить партнер зі взаємодії.

Згідно з гуманістичними принципами людина є найвищою цінністю й основним суб'єктом історичного суспільного розвитку, активним творцем соціального та культурного прогресу. І важлива роль у формуванні й розвитку такої людини належить її найближчому оточенню, у взаємодії і спілкуванні з яким вона набуває людяності, стає особистістю.

У зв'язку з цим перед психологами постає завдання виявлення й аналізу такого типу міжособистісних стосунків, який сприятиме найбільш повному й гуманному розкриттю творчих можливостей учасників комунікативного процесу, задоволенню їхніх потреб у самовихованні та самовдосконаленні. У цьому твердженні важливим моментом є той факт, що активність людини, її потреба в самовдосконаленні розглядаються не ізольовано, а за умов стосунків з іншими співрозмовниками, побудованих на гуманістичних засадах, основними нормативами яких є емоційна та особистісна розкутість партнерів зі спілкування, психологічне настроювання на актуальний стан один одного, гуманне ставлення до партнера, довірливість і щирість у вираженні почуттів.

З цього приводу Г.О. Балл [4, с. 8] наголошує, що дві особистості у стані діалогу утворюють певний спільний психологічний простір та часову тривалість, створюють єдину емоційну подію, коли вплив (у звичайнохму, «об'єктному», «монологічному» розумінні цього поняття) перестає існувати,

поступаючись місцем психологічної єдності суб'єктів, в якій і розгортається творчий процес взаєморозкриття, взаємороз-витку, створюються умови для саморозвитку. Отже, діалог – це рівноправне суб'єкт-суб'єкти є спілкування, яке має на меті пізнання один одного, а також самопізнання й саморозвиток партнерів зі спілкування.

О.Я. Фотуйма [48 с. 46-48] визначає діалог як стан контакту «Я» з конкретним іншим, який залишається до кінця непізнаним. Саме тому спілкування з ним перетворюється на безперервний творчий процес розкриття один одного, розуміння іншого й себе в ситуації взаємодії, прийняття погляду на світ, який відрізняється від власного. Основою діалогічного спілкування є принципово інші підвалини, аніж монологічного. Передусім ідеться про цілі діалогу й засоби реалізації діалогічного мислення. Стосовно цілей діалогу, то вони, по-перше, спрямовані на саму людину, на самопізнання, саморозвиток, задоволення власної потреби в розумінні; по-друге, метою діалогу є інша людина й ставлення до неї як до цінності дає змогу досягти цілей, які стосуються самого себе. Щодо засобів реалізації діалогічного мислення, то діалогічні технології визначаються, за О.Я. Фотуймою, доволі влучно: «слухати – чути», «дивитися бачити».

У результаті педагогічного експерименту було доповнено результати досліджень відомих науковців стосовно окремих аспектів підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту. Нами встановлений досить широкий діапазон індивідуальних коливань показників спілкування учасників педагогічного експерименту [4, 9, 18, 21, 49].

Проаналізувавши особливості формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту, ми дійшли висновку, що він формується у процесі самовдосконалення, основними етапами якого є самопізнання та усвідомлення необхідності формування стилю, планування та розробка програми його формування, безпосередня практична діяльність, спрямована на виконання поставлених завдань, самоконтроль та самокорекція цієї діяльності.

Для успішного здійснення професійного спілкування майбутньому фахівцю з фізичного виховання і спорту потрібно володіти різними типологічними стилями спілкування і застосовувати їх у відповідності до нормативних, ситуаційних та особистісних чинників, які й обумовлюють вибір найбільш ефективного у кожній окремій ситуації стилю спілкування.

Пристосування майбутнього фахівця з фізичного виховання і спорту до вимог професійного спілкування можна здійснити, виробивши у нього індивідуальний стиль професійного спілкування, який ми визначаємо як гнучку систему способів професійного спілкування, яка виявляється в умінні максимально ефективно спілкуватися у професійній сфері, пристосовуючи особливості своєї індивідуальності до нормативних та ситуативних чинників професійного спілкування, і дозволяє досягати високих результатів у професійній діяльності.

У результаті педагогічного експерименту була доведена практична потреба у формуванні культури спілкування спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту в процесі їх професійної підготовки у вищих навчальних закладах.

ВИСНОВКИ

1. Спілкування вивчається декількома науками одразу, кожна з яких висвітлює його лише частково, однобічно. Із цього випливає необхідність синтезу, узгодження та узагальнення відомостей про сутність та структуру спілкування.

2. Термін “культура професійного спілкування” поки ще не одержав загальноприйнятого наукового визначення, отже, досліджуючи зазначений феномен стосовно до професійної діяльності вчителя фізичного виховання, йдемо від загального до часткового, логічно йти від виявлення культурних параметрів особистості педагога до професійної своєрідності їхнього прояву в педагогічній діяльності. Культура фахівця фізичного виховання і спорту постає феноменом вияву власного "Я" у професійно-педагогічній площині через поєднання власних цілей, мотивів, способів, операцій, згрупованих навколо керування процесом особистісного зростання учнів та певної системи педагогічних цінностей. Існуючи об'єктивно, культура, як автономна системна сутність та певна система цінностей, реалізується через призму суб'єктивного духовного досвіду фахівця фізичного виховання і спорту.

3. Встановлено, що рівень культури професійного спілкування для більшості студентів (61,34%) є „низьким”. Рівні розвитку за окремими критеріями також принципово не відрізнялися і є низькими: 57,98% - культурна орієнтація; 58,58% - культурна активність; 66,87% - культурна майстерність. 64,11% опитаних студентів вважають, що для підвищення культури професійного спілкування необхідно самовдосконалюватись: читати спеціальну літературу; приймати участь в конкурсах та олімпіадах з фізичної культури; науково-практичних конференціях; активно займатися спортом. Фактично, студенти усвідомлюють усю важливість професійного вдосконалення у сфері фізичного виховання і спорту. Результати педагогічного експерименту виявили, що у вирішенні проблемних ситуацій

спілкування студентами – майбутніми фахівцями з фізичного виховання і спорту перевага надається консультативному (43,56%) та партнерському (40,79%) стилям спілкування. Це призводить до того, що близько 40 % ситуацій професійного спілкування вирішуються студентами нераціонально, а це знижує його ефективність.

4. У процесі підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту до ефективного спілкування особливу увагу слід приділити: вихованню таких рис особистості, як високий інтелект, емоційна врівноваженість, сумлінність, гнучкість, впевненість у собі, високий самоконтроль поведінки, доброта, сміливість у спілкуванні; оволодінню знаннями з основ спілкування, теорії мотивації, теорії особистості, а також знанням вимог до професійної діяльності вчителя фізичної культури, тренера, здобуттю умінь визначати тип взаємодії, спрямованість та рівень, на якому відбувається спілкування, налагоджувати доповнюючий зв'язок і добиватися взаємовигідного результату, збирати та ефективно використовувати перцептивну інформацію, відслідковувати зворотній зв'язок, уникати негативної дії відхилень у сприйнятті реальності, роботи з окремими особами, малими та великими групами, роботи в несприятливих умовах, безпосереднього та опосередкованого спілкування, подоланню стресу.

У вирішенні проблемних ситуацій професійного спілкування студентами, майбутніми фахівцями з фізичного виховання і спорту, перевага надається окремим стилям професійного спілкування, а саме консультативному та партнерському, що призводить до того, що більше половини ситуацій професійного спілкування вирішуються ними нераціонально. Для успішного здійснення професійного спілкування майбутньому фахівцю з фізичного виховання і спорту потрібно володіти різними типологічними стилями спілкування і застосовувати їх у відповідності до нормативних, ситуаційних та особистісних чинників, які й обумовлюють вибір найбільш ефективного у кожній окремій ситуації спілкування стилю.

5. Формування індивідуального стилю професійного спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту відбувається за наявності у майбутнього спеціаліста високого рівня знань з основ спілкування, теорії особистості, теорії мотивації, вимог до професійної діяльності, особливостей власної індивідуальності, які складають когнітивний компонент; активних позитивних мотивів професійного спілкування та творчості у професійному спілкуванні, що є основою мотиваційно-ціннісного компоненту; уміння успішно діяти в окремих ситуаціях професійного спілкування, яке є основною характеристикою поведінкового компоненту. Основою для формування культури спілкування обрано системний підхід, застосування якого привело до розробки спецкурсу “Культура спілкування фахівця галузі фізичного виховання і спорту”, який відображає мету, завдання, зміст, стратегію педагогічного впливу, основні психологічні та методичні особливості.

Домінуючою у процесі формування культури спілкування майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту повинна стати розвивальна стратегія педагогічного впливу, яка у сучасних умовах втілилась в ідеях особистісно-зорієнтованої освіти, основні висхідні положення та керівні ідеї якої узагальнені у принципах гуманізму, реалізму, діяльності, самоорганізації складних систем, ціннісно-цільової сутності пізнання, інтегративності, діалогової взаємодії, суб’єкт-суб’єктної сутності освітньої діяльності.

6. Індивідуальний стиль формується у процесі самовдосконалення, основними етапами якого є самопізнання та усвідомлення необхідності формування індивідуального стилю професійного спілкування, планування та розробка програми формування індивідуального стилю професійного спілкування, безпосередня практична діяльність, спрямована на виконання поставлених завдань, самоконтроль та самокорекція цієї діяльності. Викладач у даному процесі виступає більше у ролі консультанта, ніж у ролі керівника.

Висновки та матеріали дослідження не вичерпують усіх питань, пов’язаних із проблемою культури спілкування майбутніх фахівців з

фізичного виховання і спорту. Подальшого вивчення потребують дослідження особливостей формування індивідуального стилю професійного спілкування у представників окремих типологічних стилів, підготовка майбутніх фахівців з фізичного виховання і спорту до професійного спілкування в несприятливих умовах чи стресових ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсентьева Г. О. Спілкування як сумісна діяльність людей: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. : 09.00.03. Арсентьева Галина Олександрівна. Запоріжжя, 2011. 195 с.
2. Бака М. М. Підготовка спеціалістів фізичної культури та спорту в умовах переходу до ринкових відносин на Україні. Освіта в галузі фізичної культури: стан, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 50-річчю ЛДІФК, 9–11 жовтня 2016 р. Львів, 2016. Ч. 1. С. 48-53.
3. Бака М. М., Румянцева Д. І., Гончаров В. П. Розвиток і удосконалення управління навчальними закладами. Освіта в галузі фізичної культури стан, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 50-річчю ЛДІФК, 9–11 жовтня 2016 р. Львів, 2016. Ч. 1. С. 96–99.
4. Бакіко І. Порівняльний аналіз нормативних вимог оцінювання фізичної підготовленості у шкільних програмах з фізичного виховання. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2012. С. 202–205.
5. Балл Г. О. Психологічні засади становлення гуманістично орієнтованої освіти (концепція комплексного дослідження). Актуальні проблеми психології : наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2019. Вип.19. С. 29–36.
6. Білоконь О. А. Сучасні технології навчання в управлінській підготовці спеціалістів фізичного виховання та спорту. Освіта в галузі фізичної культури стан, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 50-річчю ЛДІФК, 9–11 жовтня 2006 р. Львів, 2006. Ч. 1. С. 130–133.

7. Благій О. Л., Чернявський М. В. Інноваційні підходи до організації фізичного виховання школярів. Олімпійський спорт і спорт для всіх : IX Міжнар. наук. конгрес. Київ, 2005. С. 546.
8. Бойко А. М. Суб'єкт-суб'єктні взаємини як цінності виховання. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. [за ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Сеульського] . Київ, 2017. С. 12–16.
9. Валантинас А. А. Взаємозв'язок емпатії та засвоєння моральних форм дітьми молодшого шкільного віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Вильнюс, 2018. 139 с.
10. Василюшина Т. В. Емпатійні здібності вчителів. Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 4. С. 37–38.
11. Василюшина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2010. 185 с.
12. Галузинський В. М. Індивідуальний підхід у вихованні учнів. Київ, 2012. 133 с.
13. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти : наук.-метод. збірник [під ред. І. А. Зязюн]. Київ, 2006. 160 с.
14. Денисенко Н., Педік Л., Фукс Л. Особливості рівня здоров'я, фізичної підготованості, самопочуття та ведення здорового способу життя в учнів загальноосвітніх шкіл і гімназій. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. Київ, 2007. № 3. С. 44–46.
15. Денісова Л. В. Використання локальних і глобальних інформаційних мереж у фізкультурній освіті. Концепція підготовки спеціалістів фізичної культури в Україні : матеріали 2-ї Всеукр. наук.-прак. конф. Київ–Луцьк, 2016. С. 31–35.
16. Андрієвська В. В., Балл Г. О., Волинець А. Г. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Книга для вчителя: навчальний посібник. Київ, 2017. 136 с.
17. Дубогай А. Д. Контроль і самоконтроль на самостійних заняттях фізичними вправами. Фізична культура в школі. 2013. № 10. С. 54–56.

18. Екман П. Психологія брехні. [Пер. с англ.]. Київ, 2010. 272 с.
19. Єдинак Г. А., Рощук О. С., Мисів В. М. Методика фізичного виховання в ліцєях з посиленою військово-фізичною підготовкою : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП С. І. Пантюк, В. С. Мошинський, 2003. 196 с.
20. Зубаль М. В., Зубаль С. С. Соціальна психологія міжгрупових відносин. Збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка. 2011. Вип. 14. С. 292–300.
21. Капітанець С. В. Особливості ситуаційного підходу до вивчення стилю спілкування. Збірник наукових праць. Хмельницький : НАПВУ, 2010. № 11. С. 176–179.
22. Каплинський В. В. Формування комунікативних вмінь майбутнього вчителя на основі проблемних педагогічних ситуацій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2013. 201 с.
23. Конович Н. Культура мови та риторика. Луцьк, 2007. 187 с.
24. Кричфалушій М. В. Вчитель фізичної культури: формування особистості. Луцьк : Волин. обл. друк., 2000. 346 с.
25. Круцевич Т. Ю. Предмет і зміст теорії і методики фізичного виховання. Київ : Т-во «Знання» України, 2011. 23 с.
26. Куц О. С. Організаційно-методичні основи фізкультурно-оздоровчої роботи зі школярами, що проживають в умовах підвищеної радіоактивності : автореф. дис. на здобув. наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры». Київ, 2007. 44 с.
27. Куц О. С., Леонова В. А., Галайдюк М. А. Модель спеціаліста по спеціальності 7010201 і професійно-педагогічна діяльність. Концепція підготовки спеціалістів фізичної культури в Україні : матеріали 2-ї Всеукр. наук.-практ. конф. Київ – Луцьк, 2006. С. 68–72.
28. Латинов В. В. Стилї мовленєвої комунікативної поведінки: структура та детермінанти. Психологічний журнал. 2015. Т. 16. № 6. С. 90–100.

29. Малина О. Г. Соціально-психологічний аналіз поняття «стиль життя». Педагогіка і психологія. 2010. № 1. С. 40–46.
30. Максименко С. Д. Основи генетичної психології : навчальний посібник. Київ : НПУ Перспектива, 2018. 220 с.
31. Мешко Г. М. Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх вчителів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2017. 203 с.
32. Меньшикова А. Л. Публічність змагань як фактор психологічного впливу на особистість спортсмена. Теорія і практика фізичної культури. 1985. № 10. С. 5–7.
33. Остапенко О. І. Психолого-педагогічні умови розвитку в старших підлітків інтересу до фізичної культури. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. Т. VI, ч 6. С. 208–216.
34. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія. [За ред. С. О. Сисоєвої]. Київ : ВІПОЛ, 2011. 502 с.
35. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3809-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
36. Психологія особистості : словник-довідник. [За ред. П. П. Горностай, Т. М. Титаренко]. Київ : Рута, 2011. 320 с.
37. Савенкова Л. О., Стадова В. В., Борисенко Л. Л. та ін. Психологія спілкування : навчальний посібник [за заг. ред. Л. О. Савенкової]. Київ : КНЕУ, 2015. 309 с.
38. Синиця А. В. Особливості формування культури спілкування у фахівців з фізичного виховання і спорту. Вісник Прикарпатського університету. Серія : Фізична культура. Івано-Франківськ, 2008. Вип. 8. С. 52–55.
39. Синиця А. В. Культура професійного спілкування вчителя фізичної культури. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми

- фізичної культури : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 8. С. 41–43 .
40. Синиця А. В. Професійна культура майбутніх вчителів фізичного виховання: науково-емпіричний ракурс. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. Чернігів, 2012. С. 133–135.
  41. Соболев Н. М. Формування індивідуального стилю професійного спілкування майбутніх перекладачів як важлива складова професійної підготовки. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. Київ – Запоріжжя, 2011. С. 176–179.
  42. Соболев Н. М., Романишина Л. М. Індивідуальний стиль спілкування як засіб формування особистості. Методи вдосконалення фундаментальної освіти в школах та вузах. Севастопіль : вид-во Сев. НТУ, 2011. С. 96–98.
  43. Соболев Н. М. Професійне спілкування : методичні вказівки для студентів 4-го курсу спеціальності МІН. Хмельницький : ТУП, 2003. 29 с. (англ.).
  44. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2003. 442 с.
  45. Сущенко Л. П. Сучасні оздоровчі системи та програми : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, учителів фізичного виховання та валеології. Запоріжжя : ЗДУ, 2018. 72 с.
  46. Тимошенко О. В. Теоретико-методичні засади оптимізації професійної підготовки вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 587 с.
  47. Тимошенко О. В. Технологія оцінки якості в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури. Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи. Київ: НПУ, 2008. Вип. 11. С. 299–305.

48. Федорищак Р. Л. Види педагогічного спілкування у формуванні професійно-мовленнєвої культури майбутнього вчителя фізичного виховання. НАУКОВИЙ ЧАСОПИС Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 7 “Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)”. Збірник наукових праць [за ред. Г. М. Артюзова]. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Том 1. Випуск 7 (33). С. 359-363.
49. Федорищак Р.Л., Кондрацька Г.Д. Методичні аспекти впровадження спецкурсу «Професійно-мовленева культура спілкування» на заняттях зі спортивних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури/фізична культура і спорт» зб. наукових праць [за ред. Г.М. Артюзова]. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2015. Випуск 5К (61) 15. С. 130-133.
50. Федорищак Р., Чепелюк А. Теоретико-методологічні дослідження формування культури спілкування майбутніх фахівців фізичного виховання . Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. [Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 16. С. 450-455.
51. Фотуйма О. Я. Саморегуляція ситуативної агресивності в навчально-тренувальній та змагальній діяльності спортсмена : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Фотуйма Олександр Ярославович. Івано-Франківськ, 2004. 265 с.
52. Харабет В. Методи проектування педагогічних систем професійної освіти. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2012. № 4. С. 37–46.
53. Шимко В.А. Деякі методологічні проблеми побудови групового психологічного тренінгу. Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності: науково-методичні та організаційно-практичні проблеми впровадження і використання, перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 26–27 травня 2013 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2013. С. 21–26.

54. Чалдіні Р. Психологія впливу. [Пер. с англ.]. Вінниця, 2010. 342 с.
55. Чалдіні Р., Кеґрик Д., Нейберг С. Новітня психологічна енциклопедія. Закони та тайни поведінки людини. Псих. атлас поведінки людини. [Пер. с англ.]. Вінниця, 2008. 575 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник діагностування творчого потенціалу особистості

П.І.П. _____

Стать _____

Вік _____

Курс _____

1. Чи вважаєте ви, що навколишній світ можна поліпшити:
  - а) так;
  - б) ні, він і так досить гарний;
  - в) так, але тільки де в чому:
2. Чи вважаєте ви, що самі можете брати участь у значних змінах навколишнього світу:
  - а) так, у більшості випадків;
  - б) ні;
  - в) так, у деяких випадках.
3. Чи вважаєте ви, що деякі з ваших ідей сприяли б прогресу в тій сфері діяльності, у якій ви працюєте (збираєтеся працювати):
  - а) так;
  - б) так, за сприятливих обставин;
  - в) лише деякою мірою.
4. Чи вважаєте ви, що в майбутньому відіграватимете настільки важливу роль, що зможете щось принципово змінити:
  - а) так, напевно;
  - б) це малоймовірно;
  - в) можливо.
5. Коли ви хочете розпочати якусь дію, чи думаєте ви що виконаєте це:
  - а) так;
  - б) часто думаєте, що не зумієте;
  - в) так, часто.
6. Чи хочете ви займатися справою, якої абсолютно не знаєте:
  - а) так, невідоме вас приваблює;
  - б) невідоме вас не цікавить;
  - в) усе залежить від характеру цієї справи.
7. Вам доводиться займатися незнайомою справою. Чи хочеться вам бути досконалим:
  - а) так;
  - б) задовольнитесь тим, чого встигли домогтися;
  - в) так, але тільки якщо вам це сподобається.
8. Якщо незнайома справа вам подобається, чи хочете ви знати про неї все:
  - а) так;
  - б) ні, ви хочете навчатися тільки основного;
  - в) ні, ви хочете тільки задовольнити свою цікавість.
9. Коли ви зазнаєте невдачі, то:

а) якийсь час виявляєте впертість, усупереч здоровому глузду;
 б) махаєте рукою на витівку, тому що розумієте, що вона нереальна;
 в) продовжуєте робити свою справу, навіть коли стає очевидним, що перешкоди нездоланні.

10. Як, на вашу думку, треба вибирати професію:

- а) враховуючи свої можливості, перспективи;
- б) зважаючи на стабільність, значущість, потреби професії;
- в) переваги професії.

11. Подорожуючи, чи могли б ви легко орієнтуватися на маршруті, яким уже їздили:

- а) так;
- б) ні, боїтеся заблукати;
- в) так, але тільки там, де вам сподобалося.

12. Одразу ж після якось бесіди чи зможете ви згадати все, про що йшлося:

- а) так, легко;
- б) всього згадати не зможете;
- в) запам'ятовуєте тільки те, що вас цікавить.

13. Коли ви чуєте слово незнайомою мовою, можете повторити його по складах. без помилки, навіть не знаючи його значення:

- а) так, легко;
- б) так, якщо це слово легко запам'ятати;
- в) повторите, але не зовсім правильно.

14. У вільний час ви полюбляєте:

- а) залишатися наодинці;
- б) бути в компанії;
- в) вам байдуже, будете ви самі, чи в компанії.

15. Ви займаєтеся якоюсь справою. Вирішуєте припинити це заняття тільки коли:

- а) справу закінчено;
- б) ви більш-менш задоволені;
- в) вам ще не все вдалося зробити.

16. Коли ви самі:

- а) любите мріяти про абстрактне;
- б) за будь-яку ціну намагаєтеся знайти собі конкретне заняття;
- в) іноді любите помріяти, але про речі, що пов'язані з вашою діяльністю (роботою, навчанням).

17. Коли якась ідея захоплює вас, ви будете думати про неї:

- а) незалежно від того, де і з ким ви;
- б) ви зможете робити це тільки наодинці;
- в) тільки там, де буде не надто шумно.

18. Коли ви обстоюєте якусь ідею:

- а) можете відмовитися від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонентів;
- б) наполягатимете на своєму, які аргументи не вислухали б;
- в) зміните свою думку, якщо опір виявиться надто сильним.

Ключ до опитувальника:

- за кожну відповідь “а” нараховують 3 бали;
- за відповідь “б” — 1 бал;
- за відповідь “в” — 2 бали.

Аналіз та інтерпретація результатів:

Запитання 1, 6, 7, 8 визначають межу допитливості; запитання 2, 3, 4, 5 — впевненість у собі; запитання 9 і 15 — амбіційність; запитання 12 та 13 — “слухову” пам’ять; запитання 11 — зорову пам’ять; запитання 14 — прагнення бути незалежним; запитання 16, 17 — здатність до абстрагування; запитання 18 — ступінь зосередженості. Ці компоненти дають уявлення про основні риси творчого потенціалу. Загальна сума набраних балів дає змогу визначити рівень творчого потенціалу.

0 – 23 бали – низький рівень;

24 – 48 балів – середній рівень;

49 і більше – високий рівень.

Високий рівень – значний творчий потенціал, який надає багатий вибір творчих можливостей. Якщо є умови для застосування здібностей, то дитині доступні найрізноманітніші види творчості.

Середній рівень – людина має риси які дозволяють займатися креативною справою, але в неї є проблеми, що гальмують творчий процес.

Низький рівень – творчий потенціал невеликий. Але можна спробувати його збільшити за допомогою спеціальних вправ та підвищення впевненості у своїх силах.

Результати діагностування дають змогу побачити, якою мірою майбутні фахівці фізичної культури психологічно готові до сприйняття передового досвіду, їхні установки на професійне самовдосконалення.

**Опитувальник діагностування комунікативних і організаторських
здібностей тренера-викладача**

Інструкція:

“Вам необхідно відповісти на 40 запитань. Якщо Ви відповідаєте позитивно (“так”), то навпроти відповідного номера запитання у «Бланку відповідей» поставте знак “+”, якщо негативно (“ні”) – знак “-”. Інших варіантів відповідей і ніяких додаткових записів робити не потрібно. Уважно слідкуйте за тим, щоб номер запитання співпадав з номером клітинки, куди записуєте свою відповідь. Майте на увазі, що запитання короткі й не можуть охопити всі необхідні нюанси, тому виходьте з типовості пропонованих ситуацій. Відповідайте швидко, без надмірної деталізації”.

Запитання:

1. Чи багато Ви маєте друзів, з якими постійно спілкуєтесь?
2. Чи завжди Ви плануєте справи на наступний день?
3. Чи довго Ви ображаєтесь на своїх друзів, якщо хтось із них зробив Вам боляче?
4. Чи важко Вам зорієнтуватися в критичній ситуації?
5. Чи прагнете Ви до знайомств з цікавими людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
7. Чи правда, що Ви важко знаходите спільну мову з дітьми?
8. Якщо виникають деякі перешкоди в процесі реалізації Ваших планів, то чи легко Ви відмовляєтесь від своїх попередніх намірів?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакт з людьми, які набагато старші від Вас?
10. Чи любите Ви придумувати та організовувати різні ігри, забави?
11. Чи важко Вам адаптуватись до нового колективу?
12. Чи часто Ви відкладаєте справи, що вимагають негайного виконання?
13. Чи легко Вам спілкуватись з незнайомою аудиторією?
14. Чи прагнете до того, щоб на Вашу думку зважали?
15. Чи важко Вам визначити, як до Вас ставляться інші люди?
16. Чи правда, що у Вас практично не буває конфліктів з іншими через невиконання ними своїх обіцянок?
17. Чи завжди Вам вдається попередити назріваючий конфлікт?
18. Чи часто Ви проявляєте ініціативу в реалізації важливих справ?

19. Чи правда, що Ви недостатньо переконливо впливаєте на своїх колег, батьків, учнів?
20. Чи часто Ви губитесь у незнайомій ситуації?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитись серед людей?
22. Чи дратує Вас неможливість довести розпочату справу до кінця?
23. Чи не перебільшуєте Ви свої можливості?
24. Чи правда, що Вам ніяк не вдається вчасно закінчити заплановане?
25. Чи подобається Вам брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви пропонуєте свою допомогу знайомим, що потрапили у важке становище?
27. Чи не буде перебільшенням сказати, що Ви добре володієте мовою жестів, власною мімікою, тілом?
28. Чи правда, що Вас втомила організована Вами справа?
29. Чи правда, що у Вас досить артистичного хисту?
30. Чи правильно, що Вас дуже важко вивести з себе?
31. Чи не дратує Вас невміння людей вислухати свого співрозмовника?
32. Чи правда, що Ви мало уваги приділяєте дисципліні в групі?
33. Чи вдаєтесь Ви іноді до свідомої драматизації подій?
34. Чи охоче Ви організовуєте різні заходи для своїх колег, учнів, батьків?
35. Чи правда, що Ви почуваетесь невпевнено, виступаючи перед великою кількістю людей?
36. Чи часто Ви запізнюєтесь на зустрічі, наради, збори?
37. Чи вірно, що у Вас добре поставлений голос, правильна вимова?
38. Чи легко Вам розподіляти увагу між собою та класом на тренуванні?
39. Чи часто Ви губитесь у незнайомому оточенні?
40. Чи вірно, що Ви неорганізована людина?

Карта опитування:

П.І.П. _____

Стать _____

Вік _____

Курс _____

1		11		21		31	
2		12		22		32	
3		13		23		33	
4		14		24		34	
5		15		25		35	
6		16		26		36	
7		17		27		37	
8		18		28		38	
9		19		29		39	
10		20		30		40	

К ком.=

К орг.=

О ком.=

О орг.=

Аналіз та інтерпретація результатів:

1. За допомогою спеціальних дешифраторів підраховуємо кількість співпадаючих відповідей окремо з комунікативних, окремо з організаторських здібностей. Дешифратори — це таблиці, в яких представлені “ідеальні” з точки зору комунікативно-організаторських здібностей відповіді.

Таблиця 1

Дешифратор для комунікативних здібностей

1	+	11		-	21		+	31		-
3	-	13		+	23		-	33		+
5	+	15		-	25		+	35		-
7	-	17		+	27		-	37		+
9	+	19		-	29		+	39		-

Таблиця 2

Дешифратор для організаторських здібностей

2		+	12		-	22		+	32		-
4		—	14		+	24		-	34		+
6		+	16		-	26		+	36		-
8		-	18		+	28		-	38		+
10		+	20		-	30		+	40		-

2. За формулою обчислюємо коефіцієнти комунікативних та організаторських здібностей тренера-викладача:

$$K=m/20 \text{ або } K= 0,05 \text{ } m,$$

де K — коефіцієнт, m — кількість відповідей, що співпали з дешифратором, 20 — максимально можлива кількість співпадань.

3. За допомогою поданих таблиць-шкал відповідно до K визначаємо рівень комунікативних та організаторських здібностей тренера-викладача.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

К	0	Рівень прояву комунікативних здібностей
0,10 – 0,45	1	Низький
0,46 – 0,55	2	Нижче середнього
0,56 – 0,65	3	Середній
0,66 – 0,75	4	Високий
0,76 – 1,00	5	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських здібностей

К	0	Рівень прояву організаторських здібностей
0,20 – 0,55	1	Низький
0,56 – 0,65	2	Нижче середнього
0,66 – 0,70	3	Середній
0,71 – 0,80	4	Високий
0,81 – 1,00	5	Дуже високий

Анкета

**аутооцінювання готовності до педагогічної діяльності майбутнього
вчителя фізичної культури**

П.І.П. _____

Стать _____

Вік _____

Курс _____

	Рівні				
	Високий “5”	Вище середн. “4”	Середній “3”	Низький “2”	Не володію “1”
Майстерність саморегуляції та встановлення відносин співробітництва у навчанні, праці, громадській діяльності					
Педагогічне співробітництво з учнем та учнівською групою з урахуванням інтересів, здібностей і рівня культури діяльності, співробітництва					
Проведення співбесід з дітьми, підлітками, юнаками та дівчатами					
Проведення співбесід з дорослими та батьками на різні теми					
Ведення ділової розмови, бесіди, проведення брифінгу, дискусії					
Організація колективу для виконання навчальних, трудових і громадських доручень					
Проектування розвитку особистості учня та управління цим процесом					
Проектування розвитку творчого колективу та регулювання цього процесу					
Прийняття правильних рішень у різних педагогічних ситуаціях і прагнення їх реалізувати					
Вирішення (“зняття”) суперечностей у конфліктних ситуаціях і прагнення їх реалізувати					
Спілкування і співробітництво з колегами, керівництвом, підлеглими					
Здійснення самоконтролю та контролю, корекції процесу навчання, використання різних форм його аналізу					
Проведення фронтально-колективного навчання і праці в різних формах					
Майстерність індивідуалізованого навчання і виховання					
Майстерність диференційованого навчання і виховання					
Використання різних методів організації навчальної діяльності: вербальні, практичні методи					
Майстерність володіння педагогічним мовленням					

Логічна підготовка і культура мислення вчителя					
Активізація пізнавальної діяльності учнів на заняттях					
Використання міжпредметних зв'язків					
Культура розробки та запровадження педагогічних технологій					
Добір спеціальних, підготовчих вправ, рухливих ігор під час навчальної діяльності					
Залучення школярів до самостійної роботи з врахуванням індивідуальних особливостей та стану здоров'я					
Здійснення контролю навчальної діяльності					
Оволодіння засобами проведення теоретичних та експериментальних досліджень					
Оновлення змісту руханково-оздоровчих заходів у режимі навчального дня					
Проведення різних форм позакласної роботи з фізичної культури					
Проведення різних змагань, "Днів здоров'я", спортивно-художніх свят					
Намагання увітати себе на місці підлеглих					

Додаток Д

Анкета

оцінювання творчих професійних умінь майбутніх учителів фізичної культури

П.І.П. _____

Стать _____

Вік _____

Курс _____

Шановний колего! Просимо визначити рівень професійних умінь _____ за чотирибальною шкалою. Сподіваємось на вашу об'єктивність. Дякуємо за співпрацю.

Педагогічні уміння	4	3	2	1
1. Планувати навчальний матеріал враховуючи інтереси учнів, можливості матеріально-технічного оснащення шкільних спортивних баз у контексті вимог чинних навчальних програм.				
2. Використовувати міжпредметні зв'язки, розвивати пізнавальний інтерес				
3. Формувати в учнів ціннісні орієнтації щодо збереження і зміцнення здоров'я, виховання потреби і звички фізичного самовдосконалення.				
4. Реалізувати національну ідею в системі фізичного виховання школярів з опорою на народознавчий компонент: а) оновлювати зміст уроків фізичної культури народними ігровим матеріалом; б) підняти на якісно новий рівень оздоровчі заходи у режимі навчального дня; в) оновити народознавчим змістом різні форми позакласної роботи (сценарії свят, спортивних вечорів, оздоровчих гуртків тощо.				
5. Підбирати і застосовувати способи, методи організації навчальної діяльності школярів, враховуючи при цьому затрати їх сил та часу вчителя.				
6. Здійснювати індивідуальний підхід до учнів та організувати їхню самостійну навчальну діяльність.				
7. Реалізовувати набуті знання та передовий педагогічний досвід у практичній діяльності.				
8. Хронометрувати і фіксувати процесі результати власної педагогічної діяльності, зіставляти труднощі учнів із якістю своєї професійної праці.				
9. Створювати перспективу свого професійного розвитку, здійснювати творчий пошук найефективніших методик.				
10. Утримувати стійку позицію учителя фізичної культури, який розуміє соціальну значимість своєї професії долаючи різні труднощі.				
11. Оцінювати навчальну діяльність учнів, стимулювати їх готовність до фізичного самовдосконалення.				
12. Співпрацювати з педагогічним колективом, батьківською громадськістю з проблем фізичного виховання учнів через різні форми батьківського всеобучу.				
13. Проводити дослідницьку педагогічну роботу, узагальнювати матеріали власних досліджень				